

OSNOVE SUSTAVA KAPITULACIJA KAO MEĐUNARODNIH UGOVORA *SUI GENERIS* U OSMANSKOM CARSTVU (XVI. - XVIII. ST.)

Luka Gašparović, dipl. iur. *

UDK 341.241(560)“15/17

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: veljača 2009.

U radu se prikazuje povijesni razvoj sustava ili režima kapitulacija od početaka do ukidanja u 20. st. i osnove tog sustava na primjeru ugovora koje su sklapale europske države sa Osmanskim carstvom od 16. do 18. st. Posebna pažnja daje se institutu konzularne sudbenosti ili pravosudnih konzula koji je sustavu kapitulacija dao dodatnu specifičnost jer je omogućio ekstrateritorijalni pravni položaj stranaca na području druge države. Također se opisuje i tzv. sustav šticieništva koji je tijesno povezan sa institutom konzularne sudbenosti. Zaključno, traže se povezujući elementi sustava kapitulacija koji pripada povijesti sa suvremenim i aktualnim međunarodnim ugovorima kao što su “Structural Adjustment Programmes” i sporazumi o stabilizaciji i pridruživanju. Iz tog se povezivanja može izvući zaključak o stupnjevitom razvoju sustava međunarodnih ugovora kojima je svrha olakšanje širenja tržišta roba, ljudi i kapitala u međunarodnoj zajednici.

Ključne riječi: kapitulacije, povijest međunarodnog prava, konzularna sudbenost, šticienici, međunarodni ugovori.

I. UVOD

Riječ “kapitulacija” tvori se od srednjovjekovne lat. riječi: *capitulare* - sporazumjeti se, pregovarati.¹ U literaturi nalazimo i tvorbu od lat. riječi: *capitulum* - poglavlje,² s obzirom na to da je sadržaj pravnih akata koje podrazumijevamo pod ovim nazivom podijeljen po numeriranim poglavljima.

---

* Luka Gašparović, dipl. iur., asistent Pravnoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Trg maršala Tita 14, Zagreb

¹ Tako: Kurtović, Š., *Opća povijest prava i države, I. knjiga, Stari i srednji vijek*, izdavač autor, Zagreb, 2005., str. 287.

² Ibler, V., *Rječnik međunarodnog javnog prava*, Informator, Zagreb, 1972., str. 115.-116., Bastaić, K./Krizman, B., *Opća historija države i prava - I. pregled razvitka*, Informator, Zagreb, 1977., str. 115.

U povijesti međunarodnog prava pojam kapitulacija³ označava međunarodne ugovore, možemo reći *sui generis*, koji su od 14. do 19. st. sklapani između europskih država i država Sjeverne Afrike, Bliskog i Dalekog Istoka. Vladari tih neuropskih država, na zahtjev europskih vladara, odobravaju Europljanima niz privilegija i imuniteta kada se nalaze na teritoriju njihovih država, među kojima se najviše ističe konzularna sudbenost. Značajka kapitulacija koja čini njihovu posebnost kao međunarodnih ugovora jest izostanak uzajamnosti odnosno reciprociteta.⁴

Kao uzorak proučavanja služe kapitulacije koje je Osmansko carstvo⁵ sklapalo s europskim državama jer razvoj ovih međunarodnih ugovora kao sustava počinje upravo u toj državi od 16. st. Ne ulazeći u sva pitanja i probleme koje izaziva sustav kapitulacija, pokušat ćemo obuhvatiti osnove tog sustava i dotaknuti neke probleme koje on izaziva i sporna pitanja. Stoga će više riječi biti o pitanjima koja se smatraju (naj)važnijim kada se govori o ovoj temi, a to su: položaj kapitulacija u osmanskom pravnom poretku, sadržaj privilegija i imuniteta zajamčenih kapitulacijama, specifičnost instituta konzularne sudbenosti, te tzv. "sustav šticieništva".

Koji je razlog proučavanja upravo ovih međunarodnih ugovora i koja je korist od tog proučavanja za suvremenu znanost? Naime, kako ćemo pokazati u radu, glavni uzrok sklapanja ovih ugovora bila je trgovina. Svrha kapitula-

---

³ Kapitulacija kao pojam međunarodnog prava oružanih sukoba označava vrstu posebnih vojnih ugovora. Više vidi: Andrassy, J./ Bakotić, B./ Serišić, M./ Vukas, B., *Međunarodno pravo* 3, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str. 136.

⁴ Definiranje kapitulacija u tom smislu vidi: Kurtović, *op. cit.* (bilj. br. 1.), str. 287., Bastaić, *op. cit.* (bilj. br. 2.), str. 115., dok npr. Andrassy u svom udžbeniku ne spominje ovu značajku, Andrassy, J., *Međunarodno pravo*, Zagreb, 1987., str. 297.

⁵ U radu koristimo pojmove "Osmansko carstvo", "Osmanlije", "osmansko" pravo ili država jer govorimo o turskoj državi u razdoblju kada je to bio njezin službeni naziv. Isključivo taj izraz (Osmansko carstvo) upotrebljava se i u literaturi koja se bavi poviješću Turske u klasičnom dobu ili turskim pravnim poretkom odnosno njegovim dijelovima. Usp.: Kurtović, *op. cit.* (bilj. br. 1.), str. 255. i dalje; Inalcik, H., *Osmansko carstvo, Klasično doba 1300.-1600.*, Srednja Europa d.o.o., Zagreb, 2002., posebno Predgovor hrvatskom izdanju; van den Boogert, M. H., *The capitulations and the Ottoman legal system: Qadis, Consuls and Beraths in the 18th Century*, Brill, Leiden-Boston, 2005., za isključivo korištenje izraza "Ottoman" usp.: Hammer, J. von, *Historija turskog /osmanskog/ carstva*, Nerkez Smailagić, Zagreb, 1979.; usp.: Nikšić, B., *Osmansko carstvo 17. stoljeća očima bivšeg zarobljenika: opis osmanskog dvora i države Nikole Matije Iljanovića*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2001., str. 5, vidi objašnjenje u bilj. br. 1.

cija je bila dodjeljivanje takvoga pravnog statusa europskim državljanima na području Osmanskog carstva, odnosno drugih neeuropskih država, kako bi im se olakšala trgovina u nepoznatom pravnom okružju. Na taj način Europljani dobivaju povlasticu biti izvan toga stranoga pravnog sustava i vladati se u međusobnim pravnim odnosima, ali i odnosima s domaćinima, po pravilima koja poznaju. U tome vidimo poveznicu sa sličnim procesima koji se odvijaju u današnjim globalizacijskim procesima samo na puno višoj razini. Diljem svijeta se odvija složen proces ujednačavanja pravnih sustava po uzoru na pravne sustave najrazvijenijih država svijeta koje opet pripadaju europskom kontinentalom ili anglosaksonskom pravnom krugu, a to se u Europi odvija stvaranjem i proširivanjem Europske unije. Čini nam se da je i ovdje temelj cijelog procesa trgovina i stvaranje poznatoga pravnog okruženja trgovačkim društvima najrazvijenijih europskih i sada američkih država.

II. POJAM KAPITULACIJA I POVIJESNI PRIKAZ RAZVOJA NJIHOVOG SUSTAVA

Kapitulacije, kao pisani pravni akti nastali u 16. st., u svojoj su biti kodifikacija skupa običaja i odnosa postojećih više stotina godina, čiji sadržaj su određeni imuniteti i privilegije koje su uživali pripadnici kršćanskih europskih država u nekršćanskim (muslimanskim) državama Bliskog istoka i Sjeverne Afrike,⁶ a u 19. st. i državama Dalekog istoka. Srž tih privilegija bile su različite trgovačke povlastice, određena porezna izuzeća i osobito izuzeće od sudbenosti lokalnih ili središnjih državnih vlasti, sve temeljeno na načelu personaliteta, tj. na temelju pripadnosti određenoj državi koja je dobila privilegije. Svrha je bilo poticanje, olakšanje i reguliranje trgovine između država Zapada i Istoka, te posredstvom trgovine stvaranje međunarodnih odnosa koji su uključivali prisutnost diplomatskog zastupnika (ambasadora) u glavnom gradu države Istoka i konzula europskih zemalja u glavnim središtima unutarne i međunarodne trgovine - lukama i gradovima.

---

⁶ Mitić, I., *Povijesni razvoj konzularne službe evropskih država od prvih početaka do naših dana*, Pravna misao, Republički zavod za javnu upravu SR BiH Sarajevo, br. 3-4, 1977., str. 60. Mitić ističe kao najznačajnije privilegije one koje se tiču sudstva, ali i naglašava da su konzuli na Levantu posebna grupa. *Ibid.*, str. 62.

Razvoj ovih ugovora kroz povijest može se pratiti kroz više faza.

Izgleda da se najranija faza može povezati s ugovorima koje možemo pronaći još u Bizantu. Trgovačke konvencije, koje uvodi u primjenu bizantska diplomacija još prije 7. st., reguliraju boravak i aktivnosti stranih trgovaca i sustav oporezivanja (1/10 ili "tithes") uvoza i izvoza, oporezivanje prodaje uvezene robe i kupnju robe za izvoz.⁷ Tu su još i mirovni ugovori s Perzijom, među kojima je značajan onaj iz 562. g., koji je Justinijan sklopio s perzijskim vladarom Hozrojem I. Anuširvanom. Taj ugovor sadrži dva nama zanimljiva elementa. Prvi je ugovaranje zaštite vjerskih manjina tako da se Hozroje I. obvezao dati kršćanima u Perziji pravo javnog bogoslužja: kršćanima dopušta imati svoje crkve i groblja, a bili su oslobođeni, izgleda obveznog, sudjelovanja u perzijskoj službenoj religiji - Zoroasterskom kultu. Drugi element je izostanak reciprociteta odnosno primjene iste ili slične zaštite sljedbenika Zoroasterskog kulta u Bizantu.⁸ Rusko-bizantski mirovni ugovor sklopljen 907. g., izmijenjen 911. g., između bizantskog cara i kneza Olaga sadrži razne trgovačke ustupke Rusima. Regulirano je mjesto stanovanja ruskih trgovaca, najduže vrijeme njihovog boravka u Bizantu, način i uvjeti pod kojima se mogu kretati Konstantinopolom,⁹ porezna izuzeća, te nasljeđivanje ruskih trgovaca koji preminu s imovinom u Bizantu bez obveze davanja dijela ostavinske mase Caru.¹⁰ Ovaj zadnji ustupak ukazuje na određeni pomak u ugovaranju trgovačkih privilegija.

Početak iduće faze razvoja možemo uočiti u 11. st. kada su vladari kršćanskih europskih država, koji su sudjelovali u Križarskim ratovima (1095.-1291. g.), omogućavali gradovima-državama zapadne Europe, koji su pomagali te pothvate, stvaranje trgovačkih kolonija na Levantu u osvojenim lukama. Tako su Pisa, Genova, Venecija, Aragon, Barcelona, Marseilles, i drugi gradovi-države osnivali svoje trgovačke kolonije u trgovačkim središtima Levanta: Jaffi, Acri, Jeruzalemu i Damasku i drugdje.¹¹ Europski trgovci u tim kolonijama ne poznaju jezik ni lokalne običaje, tj. pravo koje tamošnja sudbena vlast primjenjuje.

⁷ Nussbaum, A., *A concise history of the law of nations*, The MacMillan Company, New York, 1954., str. 47.

⁸ *Ibid.*, str. 48.; slično: Ostrogorski, G., *Povijest Bizanta 324-1453.*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 42.

⁹ Nenaoružani, u grupama ne većim od 50 osoba, ulazak na određena vrata grada. Najduže do 6 mjeseci mogu boraviti u gradu. Nussbaum, *op. cit.* (bilj. br. 7.), str. 49.

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ Mitić, *op. cit.* (bilj. br. 6.), str. 59.-60.; Nussbaum, *op. cit.* (bilj. br. 7.), str. 55.; usp.: Inalcik, *op. cit.* (bilj. br. 5.), str. 167.

Zato se organiziraju slično cehovima¹² po pripadnosti određenoj državi, a što podrazumijeva prilično zatvorenu zajednicu. Dolazi do sporova između pripadnika (istih ili različitih) trgovačkih kolonija te između tih stranih trgovaca i lokalnog stanovništva. Stvara se situacija gdje takvu vrst sporova, možemo reći s međunarodnim obilježjem, ne može rješavati sudska vlast države na čijem se teritoriju trgovačka kolonija nalazi. Tome je više razloga. Kako smo već rekli, europski trgovci ne poznaju domaće pravo, a domaći suci (kadije) ne poznaju jezik, običaje i pravo stranih trgovaca. Rješenje je pronađeno u formiranju instituta “konzula preko mora” ili “konzula u inozemstvu” koji će postati posebnost Levanta.¹³ Najvažnija funkcija “konzula u inozemstvu” jest njegova funkcija sudbenog tijela koji sudi sporove između vlastitih podanika na temelju običaja i prava države koju predstavlja. Osim toga, oni su upravitelji kolonije i njeni predstavnici pred lokalnim vlastima u svrhu zaštite stečenih privilegija, trgovine i plovidbe svojih zemljaka. U početku su ti konzuli birani iz redova najuglednijih i najbogatijih trgovaca kolonije (lat. *consules electi*), a od 13. st. sve je više konzula koji se upućuju iz odnosnih zapadno-europskih država (lat. *consules missi* - nastaju suvremeni profesionalni ili karijerni konzuli).¹⁴

Privilegirani položaj Europljana se s vremenom i kroz praksu razvija. Muslimanski vladari Egipta, Sirije, Tunisa i Maroka priznajući šire privilegije podanicima određenih država (npr. Veneciji), počinju ih koristiti kao sredstvo vanjske politike, odnosno kao sredstvo pritiska na europske vladare opozivajući i uskraćujući ih. Navedena tendencija se posebno opaža u 15. st. kada se uzdiže sve moćnije Osmansko carstvo.¹⁵

---

¹² Zbog sličnosti između cehovskog sustava u islamskom svijetu i europskim srednjovjekovnim gradovima pretpostavlja se da su “korporacije grčko-rimskog svijeta nastavile (...) postojati i pod islamskom upravom”, *cit. Inalcik, op. cit.* (bilj. br. 5.), str. 190.

¹³ Oni su posebnost u odnosu na države zapadne Europe koji imaju institut “konzula trgovaca” i “konzula mora”, u Dubrovačkoj Republici “*consoli delle causae civili*” i “*consolatus maris*”, a bili su sudište za sporove među trgovcima u kaznenim i civilnim stvarima te za pomorske sporove. Oni djeluju u svojoj državi ili gradu (Pisa, Amalfa, Genova, Firenca, Mesina i dr.) i u okviru svoje stvarne i mjesne nadležnosti sude sporove između vlastitih državljana. Taj institut nestaje do 16./17. st. Mitić, *op. cit.* (bilj. br. 6.), str. 58.-59. i 62.-63.; usp.: Nussbaum, *op. cit.* (bilj. br. 7.), str. 57.-58.

¹⁴ Mitić, *op. cit.* (bilj. br. 6.), str. 59.-66.; prema Bečkoj konvenciji o konzularnim odnosima razlikuju se dvije vrste konzularnih dužnosnika: karijerni i počasni; konzularni dužnosnici vidi u: Berković, S., *Diplomacija i diplomatska profesija*, Dubrovnik, 2006., str. 287.

¹⁵ Inalcik, *op. cit.* (bilj. br. 5.), str. 167.-170.

Dokaz da proces nije tekao jednosmjerno, od zapada na istok, vidimo u činjenici sklapanja sporazuma 1361. g. između bazileja i osmanskog sultana kojim je u Konstantinopolu osnovano autonomno osmansko naselje pod upravom kadije.¹⁶ Ovaj ustupak Bizanta tumači se kao znak njegova slabljenja pod osmanskim pritiskom.

Genova je kapitulacije sa Osmanlijama sklopila vrlo rano, već 1352. g., a uzrok je njezino suparništvo s Mletačkom Republikom, neprijateljem osmanskih sultana zbog mletačke nadmoći na moru. Trgovačkoj koloniji Genove u Galati Mehmed Osvajač je odobrio kapitulacije odmah nakon osvajanja Carigrada 1453. g.¹⁷ Činjenica da je Genova uz Mletačku Republiku dominantna pomorska i trgovačka sila na Mediteranu, uz činjenicu da su genoveški plaćenici činili glavninu redovnih obrambenih snaga Carigrada,¹⁸ daju smisao brzom odobravanju kapitulacija Genovežanima. One su, naime, u isto vrijeme bile i sredstvo za sklapanje mira.¹⁹

Mletačka Republika, u to vrijeme dominantna pomorska i trgovačka sila Mediterana, nakon pada Carigrada također je zaključila kapitulacije kojima su mletački trgovci dobili slobodu trgovanja na području Osmanskog carstva uz uvjet plaćanja vrlo niske carine (samo 2%), a mletačkom ambasadoru (*bailo*) dopušten je boravak u Istanbulu. Te su kapitulacije opozvane za mletačko-osmanskog rata (trajao 1463.-1479. g.) kada je uz to Mehmed Osvajač zatvorio sve mletačke trgovce i konfiscirao svu njihovu robu. Venecija je bila prisiljena sklopiti mirovni ugovor sa Osmanskim carstvom 25. siječnja 1479. g.²⁰ Tim mirovnim ugovorom Mletačka Republika je, između ostalog, opet dobila slobodu trgovanja na području Carstva i stalnu prisutnost mletačkog ambasadora u Istanbulu koji je imao povlasticu sudbenosti nad svojim zemljacima, a sve pod uvjetom plaćanja sultanu naknade od 10.000 dukata godišnje.²¹

Iz navedenog uočavamo da Genova i, posebno, Venecija na temelju kapitulacija dominiraju trgovinom između zapadnog i istočnog Mediterana u drugoj

---

¹⁶ Nussbaum, *op. cit.* (bilj. br. 7.), str. 47.

¹⁷ Carigrad je osvojen 29. svibnja 1453. g., Inalcik, *op. cit.* (bilj. br. 5.), str. 29., 154. i 168.

¹⁸ *Ibid.*, str. 28.

¹⁹ Više o toj funkciji kapitulacija vidi *infra* u poglavlju Sklapanje kapitulacija s europskim suverenima.

²⁰ Inalcik, *op. cit.* (bilj. br. 5.), str. 33., 168. i 170.

²¹ Norwich, J. J., *A History of Venice*, Penguin Books, London, 1982., str. 357.; usp.: Inalcik, *op. cit.* (bilj. br. 5.), str. 33. i 168.-169.

polovici 15. st. što je značilo držati monopol na cjelokupnu trgovinu Europe s bogatim Dalekim istokom. Osmansko carstvo je tada već zauzelo strateški važno područje kojim prolaze sve glavne trgovačke rute od zapada prema istoku. Međutim, i Firenca tijekom 15. st. sve više sudjeluje u trgovini u Osmanskom carstvu, posebice u Bursi gdje je prodavala svoje sukno i kupovala perzijsku svilu, tako da su joj 1469. dodijeljene trgovačke povlastice.²²

Ta prevlast talijanskih gradova u trgovini s Istokom traje do početka 16. st. kada na scenu stupa Francuska i čini nam se da s njom počinje iduća faza u razvoju kapitulacija. Mamelučki sultani, vladari Egipta i Sirije, sklopili su s Francuzima kapitulacije, koje je 1517. g. potvrdio osmanski sultan Selim I. nakon osvajanja tih zemalja. Sulejman I. Veličanstveni ih potvrđuje 1520. g. prilikom stupanja na prijestolje.²³ Prva karakteristika ovog razdoblja jest da velike države, koje se kasnije formiraju kao nacionalne, preuzimaju monopol u trgovini s Istokom. Francuska je tako prva koja zauzima mjesto najpovlaštenije nacije u trgovini na Levantu i sklapa prve pisane i sačuvane kapitulacije 1536. g.²⁴ Francuska monopol nad osmanskom trgovinom s Europom drži do 1580. g., iako su i engleski trgovci još 1533. g. dobili slobodu trgovanja u Osmanskom carstvu, ali to nisu koristili do 1580. g. kada su (opet) dobili kapitulacije.²⁵

---

²² Inalcik, *op. cit.* (bilj. br. 5.), str. 156. i 168.-169.

²³ *Ibid.*, str. 171.-172. U ovome se očituje običaj po kojem svaki osmanski sultan prilikom preuzimanja vlasti potvrđuje sve zakone (kanune), pravne akte (fermane, berate) i ugovore koji su doneseni ili sklopljeni za vladavine prijašnjeg sultana.

²⁴ U literaturi se te kapitulacije, dogovorene navodno 1536. g. između francuskog poslanika Jean de la Foresta i velikog vezira Ibrahima u Istanbulu, nazivaju i kontroverzima jer izgleda da ih nikada nije potvrdio vladajući sultan, a ta je potvrda bila potrebna za njihovo stupanje na snagu. Francuzi su u to vrijeme ipak imali privilegije i imunitete koje je sultan potvrdio tek 1569. g. Također je i godina dogovora tih kapitulacija sporna jer neki autori navode 1535. g. Usp.: Inalcik, *op. cit.* (bilj. br. 5.), str. 42., posebno bilj. 17., Boogert, *op. cit.* (bilj. br. 5.), str. 15. i 35. i Kurtović, *op. cit.* (bilj. br. 1.), str. 286.-287. - oni navode 1536. g.; drugačije: Andrassy, *op. cit.* (bilj. br. 4.), str. 297., Bastaić, *op. cit.* (bilj. br. 2.), str. 115., Mitić, *op. cit.* (bilj. br. 6.), str. 61., *Journal de la France et des français, Chronologie politique, culturelle et religieuse de Clovis à 2000*, Éditions Gallimard, 2001., str. 502.-503. i Nikšić, *op. cit.* (bilj. br. 6.), str. 26. - ovi izvori navode 1535. kao godinu sklapanja prvih francuskih kapitulacija, a iz navedenog franc. izvora saznajemo da je ambasador Jean de la Forest između veljače i studenoga 1535. g. ugovorio sporazum(e) koji su se odnosili na vojna i trgovačka pitanja.

²⁵ Inalcik, *op. cit.* (bilj. br. 5.), str. 172.-173. Pritom su se francuski konzuli nastanili u Istanbulu, Aleksandriji, Bejrutu i Tripoliju.

Do tada su engleski trgovci morali ploviti i trgovati pod francuskom zastavom na teritoriju Osmanskog carstva i za pomoć se morali obraćati francuskom ambasadoru i konzulima što je bilo naplatno.²⁶ Budući da je izgleda bilo vrlo unosno imati monopol na privilegije i time i na trgovinu, rastu interesi europskih suverena jakih trgovačkih i pomorskih sila zapadne Europe (Engleska, Nizozemska), čiji podanici već dugo sudjeluju u trgovini na Levantu, da pri Visokoj porti izbere zaključivanje kapitulacija za svoje podanike. To posebno dolazi do izražaja u 18. st. kada Osmansko carstvo vlada strateškim i najprofitabilnijim područjem kojim prolaze glavne trgovačke rute prema Dalekom istoku, pa su osmanske luke i gradovi²⁷ stjecišta trgovine s Istoka na Zapad i obratno i zato postaju nezaobilazan čimbenik u vanjskoj politici europskih vladara. U ovom razdoblju osmanski sultani, na vrhuncu moći svog Carstva (tzv. "zlatno doba" do početka 17. st.), iskorištavaju taj položaj i kapitulacije. Prijetnja opozivanja svih zajamčenih privilegija vrlo je efikasno sredstvo ucjene europskih suverena. Taj dominantniji položaj Osmanskog carstva u pogledu sklapanja i opoziva kapitulacija također je značajka ovog razdoblja.²⁸

Novu fazu u razvoju ovih ugovora možemo naznačiti kada se krajem 17. st. mijenja odnos snaga i vojna moć u korist europskih država i Rusije, a Osmansko carstvo počinje slabiti ekonomski i vojno. U literaturi nalazimo tvrdnje da su zapadne sile (zlo)upotrebljavale kapitulacije protiv suvereniteta i teritorijalnog integriteta osmanske države, kao i da su korištene kao sredstvo europskog imperijalizma i kolonijalizma, posebno kasnije prema zemljama Dalekog istoka.²⁹ No, zanimljivo je i stajalište prema kojemu je sustav kapitulacija bio sredstvo prodora europskog kapitalizma u gospodarstvo Osmanskog carstva. Taj je prodor prema istom stajalištu predstavljao jedan od najstarijih oblika ovisnosti centar - periferija.³⁰ Kapitulacije postaju sredstvo ucjene sultanâ,

²⁶ *Ibid.*, vidi i: Boogert, *op. cit.* (bilj. br. 5.), str. 37.

²⁷ Vidi kartu br. 1. i 2., izvor: Inalcik, *op. cit.* (bilj. br. 5.), str. 278.-281.

²⁸ Engleska je kapitulacije zaključila 1580. g., Nizozemska 1612. g., habsburški monarh Karlo VI. 1718. g., Švedska 1737. g., Kraljevstvo dviju Sicilijâ 1740. g., Danska 1746. g., Toskana 1747. g., Prusija 1761. g., Rusija 1774. g. nakon Kućuk-Kajnardžijskog mira, te naposljetku Španjolska 1782. g., Boogert, *op. cit.* (bilj. br. 5.), str. 7. i 16.-17.

²⁹ *Ibid.*, str. 8. i 92.-93.; Andrassy, *op. cit.* (bilj. br. 4.), str. 297.; usp.: Kurtović, *op. cit.* (bilj. br. 1.), str. 287. i Inalcik, *op. cit.* (bilj. br. 5.), str. 173.-174.

³⁰ Tako vidi: Mehmet, O., *Turkey in Crisis: Some Contradictions in the Kemalist Development Strategy*, International Journal of Middle East Studies, Cambridge University Press, vol. 15, no. 1, 1983., str. 47.-66. (<http://www.jstor.org/stable/162926> - pristupljeno 12.06.2008.)

koji se suočavaju sa sve većim zahtjevima stranih suverena za proširivanjem privilegija, vjerujući da ih ne mogu odbiti i opozvati privilegije bez veće štete po svoju ekonomsku stabilnost.³¹ U 17. i 18. st. kapitulacijama će se postići vezivanje osmanskog gospodarstva za europsko tako da su se iz Carstva u Europu izvozile sirovine, a iz Europe u Carstvo uvozili gotovi proizvodi iz manufaktura. Kasnije, u 19. st., uvoze se gotovi tvornički proizvodi što dovodi do konačnoga ekonomskog uništenja tradicionalnoga osmanskoga cehovskog sustava,³² a posljedica je stvaranje još veće ovisnosti osmanskog gospodarstva o trgovini s europskim zemljama. Uočavamo kako u 18. i 19. st. s promjenom odnosa snaga i kapitulacije mijenjaju karakter. Europski trgovci uočavaju da su kapitulacije idealno sredstvo za izvlačenje visokih profita na temelju povlaštenog položaja u odnosu na domaće trgovce, kao i da je njihovo opozivanje praktički onemogućeno zbog vezanosti osmanskoga gospodarstva za tu trgovinu. Tako se stvara međunarodni odnos na neravnopravnoj osnovi, u kojem europske države dolaze u dominantniji položaj.

Zadnju fazu u razvoju sustava kapitulacija uočavamo tijekom 19. st. kada europske države, posebno Velika Britanija i Rusija, te Sjedinjene Države sklapaju takve međunarodne ugovore, pod istim ili još neravnopravnijim uvjetima, s državama Sjeverne Afrike i Dalekog istoka, od Maroka preko Kine do Koreje i Japana. Zapadne države su ispočetka nastupale s dominantnih pozicija nastojeći izboriti, gotovo nametnuti, u istočnoj zemlji što širi krug privilegija i imuniteta za svoje trgovce i uopće državljane koji se nalaze na teritoriju određene dalekoistočne države. Osim mnogih izuzeća financijske prirode (razni porezi), najvažnija i pravno najznačajnija privilegija svakako je bila konzularna sudbenost temeljena na načelu personaliteta, tj. isključiva sudbenost nad državljanima države koju konzul (ili ambasador) zastupa.³³

---

³¹ Suvremeni turski autoriteti za osmansku povijest ipak smatraju da su ekonomski razlozi, ponajprije kvarenje kvalitete novca zbog uvoza jeftinoga europskog srebra, bili uzročnici sporom, ali sigurnom propadanju gospodarstva, pa onda i tradicionalnih osnova osmanskog društva i države. *Ibid.*, str. 173.-174.

³² *Ibid.*, str. 195.; o cehovima vidi: *ibid.*, str. 189.-204.

³³ Andrassy, *op. cit.* (bilj. br. 4.), str. 297.; usp. Nussbaum, *op. cit.* (bilj. br. 7.), str. 194.-196. Prvi takav ugovor sklopljen je 1842. g. u Kini: ugovor iz Nankinga (eng.: "Sino-English Treaty of Nanking") kojim se prvi put otvaraju kineske luke za međunarodnu trgovinu i uspostavlja se jednakost između kineskih i britanskih diplomatskih i konzularnih dužnosnika istog ranga. Značajka kineskih kapitulacija je jednostrano favoriziranje Velike Britanije, čemu se 1899. g. suprotstavlja SAD proklamiranjem načela "otvorenih

Sve se to odvijalo u doba cvatućega europskog kolonijalizma po cijelome svijetu, a posebno u zemljama Dalekog istoka (Sijam, Kina, Japan) zbog jeftinog iskorištavanja njihovih bogatstava u raznim sirovinama (npr. začini, svila, egzotične biljke i voće i sl.) i izvoza u Europu, uz ostvarivanje visokih profita. Uz ove okolnosti čini nam se prihvatljivom teza da su, u ovoj fazi razvoja, kapitulacije bile sredstvo europskog kolonijalizma.

Nepovoljnost režima kapitulacija dolazi do izražaja i na planu suvereniteta država. Krajem 19. st. i posebno u 20. st. razvija se teorija o suverenitetu država, a kao posljedica toga sve više se uspostavlja i širi primjena načela teritorijaliteta što se tiče jurisdikcije (javnopravne, ali i privatnopravne). Naime, prema načelu teritorijaliteta, vlast određene države ima upravnu i sudsku nadležnost nad svim osobama, dakle i stranim državljanima, koji se nalaze na teritoriju odnosno države. Osim toga, na sve se osobe u državi primjenjuju svi zakoni javnog prava, a u određenoj mjeri i zakoni privatnopravnog karaktera. Slijedom toga se konzularna sudbenost strane države, temeljena na kapitulacijama, smatrala ozbiljnijim zadiranjem u suvereno pravo druge države vršenja svoje vlasti (sudbene, upravne ili zakonodavne) na svom teritoriju.

Dakako, u 20. st. sve se istočne države pokušavaju osloboditi tih međunarodnih ugovora ili im bar ublažiti nepovoljne uvjete. Prva ublažavanja bili su mješoviti sudovi koji imaju nadležnost u sporovima gdje je bar jedna stranka državljanin države koja ima kapitulacije.³⁴

Ipak, do ukidanja kapitulacija dolazi prilično kasno, posebice ako uzmemo u obzir da je taj sustav ostavština drugog vremena i drugačijega pravnog rezoniranja. Prvo je Sovjetski Savez jednostrano ukinuo takve neravnopravne ugovore carske Rusije. Rješavanjem tzv. "Istočnog pitanja" ukinut je režim kapitulacija u Turskoj (prije Osmansko carstvo) ugovorom u Lausanni 1923. g.³⁵ Egipat je njihovo ukidanje ostvario konferencijom i ugovorom u Montreuxu 1937. g., a Kina nizom dvostranih ugovora od kojih je najvažniji sklopljen 1943. g.

---

vrata". Japan se otvara najprije Amerikancima 1853. g. i 1854. g., te se po kineskom modelu postupno sklapaju ugovori kojima se dodjeljuju privilegiji i uvodi konzularna sudbenost nad strancima, uz favoriziranje SAD-a. Japan postupno kapitulacije pretvara u svoju prednost i postaje jednakom strankom u tim ugovorima, a već 1895. g. Japan se ubraja u velike sile kao jedina istočna i nekršćanska država do tog doba. *Ibid.*

³⁴ Andrassy, *op. cit.* (bilj. br. 4.), str. 297.

³⁵ Vidi: *Treaty of Lausanne, The Treaties of Peace 1919-1923.*, vol. II., Carnegie Endowment for International Peace, New York, 1924. (http://www.lib.byn.edu/index.php/Treaty_of_Lausanne)

Kuet je bio među posljednjim državama koje su se kapitulacija oslobodile tek 1961. g.³⁶

Pitanje konzularne sudbenosti Sjedinjenih Država u Maroku bilo je predmet spora pred Međunarodnim sudom u Haagu između Francuske i Sjedinjenih Država. Prema ugovoru s Marokom od 1836. g. Sjedinjene Države su imale pravo konzularne sudbenosti u građanskim i kaznenim stvarima nad svojim državljanima i štitićenicima. Međunarodni sud u Haagu je presudom od 27. kolovoza 1952. g. odlučio da Sjedinjene Države imaju pravo na konzularnu sudbenost nad svojim državljanima i štitićenicima, a na temelju već spomenutog ugovora s Marokom.³⁷ Iznenađuje da je ovaj spor nastao prilično kasno, polovicom 20. st., tako da je konzularna sudbenost sve donedavno bila u primjeni.

III. SUSTAV KAPITULACIJA U PRAVNOM PORETKU OSMANSKOG CARSTVA

III.1. Sklapanje kapitulacija

Kapitulacije su se sklapale izmjenom obećanja europskog suverena, koji je tražio dodjeljivanje privilegija za svoje podanike, i sultana. Suveren kojemu su se privilegiji i imuniteti dodjeljivali polagao je zakletvu da će sa Visokom portom biti u miru, kao i s njezinim podanicima, da neće zarobljavati i porobljavati osmanske trgovce i pomorce odnosno da ih neće prodavati kao robove. Zauzvrat, sultan je odobrio primjenu privilegija prema podanicima odnosno suverena koji se nalaze na teritoriju Carstva. Privilegije koje su se dodjeljivale kodificirane su u sultanovom “pismu obećanja” odnosno aktu obećanja ili *adnami*.³⁸

Vežano uz terminološka razjašnjenja trebamo se osvrnuti i na zanimljivost koja se uočava u analizi diplomatske korespondencije europskih ambasadora i konzula, te osmanskih tekstova kapitulacija. Naime, u zapadnjačkoj diplomatskoj korespondenciji upotrebljava se termin “svete kapitulacije”, dok se u

---

³⁶ Andrassy, *op. cit.* (bilj. br. 4.), str. 297.

³⁷ *Ibid.*

³⁸ Boogert, *op. cit.* (bilj. br. 5.), str. 19. Riječ “adnama” tvori se od arapske riječi “ad” - obećanje, i perzijske riječi “nama” - pismo (doslovan prijevod, op. autora). Za pravnu terminologiju ispravniji prijevod za riječ “nama” bio bi “pravni akt”, kao što je npr. “kanunama” - zakonik, “kanun” - zakon (prema Kurtović, *op. cit.* (bilj. br. 1.), str. 283. i 285.). Dakle, riječ “adnama” bi se mogla prevesti kao “sultanov akt obećanja”.

osmanskim tekstovima kapitulacija upotrebljava izraz “adname-i kimajun”.³⁹ Pri tome se u prijevodu osmanskih tekstova s turskog na francuski, engleski ili nizozemski, gotovo uvriježilo navedeni turski termin prevoditi sa “svete kapitulacije”.

Međutim, navedeni prijevod nije sasvim točan i nije dosljedan duhu osmanskog pravnog sustava, koji se zasniva na šerijatu, običajnom pravu (aadet) i kanunskom pravu. Dovoljna je sljedeća terminološka usporedba da se uoči nedosljednost. Turski izraz za carsko vijeće ili carski divan jest “divan-i kimajun”⁴⁰. Prema tome, logičan i ispravan prijevod izraza “adname-i kimajun” jest “carske kapitulacije”. Ispravnost takvog prijevoda proizlazi i iz činjenice da se atribut svetosti može vezati samo uz šerijatsko pravo, odnosno uz norme i institute koje proizlaze izravno iz šerijatskog prava jer je šerijat “sveto pravo” za muslimane. Uzimajući u obzir i način sklapanja kapitulacija, rekli smo da su one akt koji donosi sâm sultan kao državni poglavar, pa je i to razlog više da one budu “carske”, a ne “svete”.

U načinu sklapanja uočavamo jednostranost kao karakteristiku ovih ugovora. Ona je prisutna i kod opoziva. Sultani jednostrano odobravaju ili opozivaju kapitulacije.

III.2. Pravni temelj za primjenu kapitulacija u osmanski pravni poredak

U prvom poglavlju rada istakli smo da su kapitulacije zapravo bile kodifikacija već dodijeljenih i uobičajenih privilegija i imuniteta. Njihovo donošenje kao pravnih akata u pisanoj formi postao je temelj za uvođenje i primjenu povlaštenog statusa stranaca u osmanski pravni sustav. Uz adname, *fermani*⁴¹ i *berati*⁴² kao pravni izvori jednako su važan dio sustava kapitulacija u Osmanskom carstvu. Pomoću njih se adnama, točnije njezin sadržaj - privilegiji stranaca, uvodila u osmanski pravni sustav, određivala se provedbena osnova

---

³⁹ Eng.: “sacred capitulations”, eng. transliteracija: “ahdname-i hümayun”, Boogert, *op. cit.* (bilj. br. 5.), str. 19.-24.

⁴⁰ Eng. transliteracija: “divan-ı hümayun”, *ibid.*, str. 47.; više o divanu vidi: Kurtović, *op. cit.* (bilj. br. 1.), str. 278.-281. i Inalcik, *op. cit.* (bilj. br. 5.), str. 111.-125.

Inače, turski izraz za riječ “svet” jest “mibarek”, eng. transliteracija: “mübarek”, Boogert, *op. cit.* (bilj. br. 5.), str. 20.

⁴¹ Ferman - perz. naredba, Kurtović, *op. cit.* (bilj. br. 1.), str. 285.

⁴² Berat - povelja, *ibid.*, str. 273.

adname i polje i način primjene određenih privilegija. Na taj se način privilegiji iz adnama dalje razrađuju radi njihove provedbe u praksi. Ukratko, fermanni i berati su legislativni instrumenti za primjenu adname tj. njezinog sadržaja.

III.2.a. *Fermanni*

U osmanskome pravnom poretku u obliku sultanovih, odnosno carskih naredbi (fermana) donosili su se zakoni (kanuni) i zakonici (kanunname). Drugim riječima, fermanni su pravni akti putem kojih je objavljivana određeni sadržaj zakona.⁴³

Fermanni su također bili sredstvo rješavanja na višoj i općenitijoj razini konkretnih pravnih problema koji su se u praksi pojavljivali, a ne konkretnog spora između dvije određene stranke. Adresati norme iz fermana su određene društvene grupe, npr. pripadnici francuske trgovačke kolonije u Alepu ili svi europski ambasadori i sl.⁴⁴ Fermanni su u ovim slučajevima izdavani nakon pritužbe određene osobe da se određeni propis u nekom gradu ne poštuje, pa Visoka porta izdaje ferman kojim zabranjuje ili nalaže određeno postupanje širem, ali određenom, krugu osoba.⁴⁵

Nakon uvođenja kapitulacija u osmanski pravni poredak fermanni su imali, iako sličnu, nešto izmijenjenu ulogu.

U 16. i 17. st. samo je nekoliko europskih država (Francuska, Engleska, Nizozemska) sklopilo kapitulacije sa Osmanskim carstvom, što bi značilo da trgovci ostalih europskih država nisu uživali privilegije koje su imali podanici ovih povlaštenih država. Međutim, to nije bilo posve tako. Trgovci iz država s kojima Visoka porta nije imala sklopljene kapitulacije i diplomatske odnose na temelju njih (prisutnost ambasadora u Istanbulu i konzula u provincijskim gradovima i lukama), pri dolasku na teritorij Carstva morali su zatražiti kod lokalnih vlasti izdavanje amana, dozvole za siguran boravak i kretanje na teritoriju Carstva. Taj trgovac se tada naziva "mistemin" i njegov aman vrijedi samo jednu (lunarnu) godinu. Ako mistemin ostane duže na teritoriju Carstva,

---

⁴³ *Ibid.*, str. 285.

⁴⁴ Npr. veliki vezir Kara Mustafa Paša izdao je 1677. g. ferman kojim je zabranio europskim ambasadorima i konzulima prekomjerno prodavanje položaja dragomana (prevoditelja). Boogert, *op. cit.* (bilj. br. 5.), str. 105.

⁴⁵ *Ibid.*, str. 12.

on postaje “zimi”, zaštićeni sultanov podanik nemusliman.⁴⁶ Opisana praksa amana bila je ustaljena prije i nakon uvođenja kapitulacija. Aman se izdavao podanicima država s kojima Carstvo uopće nije imalo diplomatske odnose, a i podanicima država s kojima su se održavali neki oblici diplomatskih odnosa, koji nisu bili stalni.

Nakon uvođenja sustava kapitulacija počinje se primjenjivati načelo najpovlaštenije nacije. To tada znači sljedeće: nakon što jedna europska država (nacija) dobije adnamu uz neke nove privilegije ili pak proširenje privilegija iz prethodno sklopljenih adnama, “novi” privilegiji i imuniteti primjenjuju se u istom opsegu i na sve ostale podanike europskih država koji ili nemaju svoju adnamu ili je imaju, ali s manjim opsegom privilegija. Kako bi primjena tih privilegija prema ostalim europskim državama bila provediva i podložna kontroli Porte, ambasadori europskih država bez adname morali su od Porte zatražiti izdavanje fermana kojim se potvrđuje jednaka primjena privilegija prema njihovim podanicima. Isto su trebali učiniti ambasadori država koje imaju zaključene kapitulacije s manjim opsegom privilegija. Ova praksa se može dobro uočiti na primjeru Francuske, koja je više puta obnovljala svoju adnamu uz proširenje privilegija (1569., 1604. i 1740. g.), pa su ambasadori drugih država morali tražiti od Porte izdavanje fermana da bi se i njima priznali novi privilegiji.⁴⁷

Posljedica navedenog postupanja bila je da su trgovci država bez adname morali za plovidbe u vodama pod kontrolom Osmanskog carstva ploviti pod zastavom države koja već ima adnamu. Tako su npr. engleski trgovci sve do 1580. g. morali ploviti pod francuskom zastavom. Dakako, za odobrenje plovidbe pod tuđom zastavom plaćale su se takse ambasadoru ili konzulu one države pod čijom se zastavom plovilo i potpadalo se pod jurisdikciju tog ambasadora ili konzula.⁴⁸

Također, fermanni su se tražili i izdavali za određenu osobu ili više osoba, poimence navedenih u fermanu, kojima se potvrđuje uživanje privilegija iz određene adname. Oni su se tražili i izdavali i radi tumačenja određenih članaka iz kapitulacija ili određivanje načina primjene određenih postojećih normi u nekim novim situacijama.⁴⁹

---

⁴⁶ Eng. transliteracija: “müste'min”, “zimmi”, *ibid.*, str. 30.

⁴⁷ *Ibid.*, str. 24.-25.

⁴⁸ *Ibid.*, str. 37.; o plovidbi Engleza i Nizozemaca pod francuskom zastavom slično i: Inalcik, *op. cit.* (bilj. br. 5.), str. 171.-173.

⁴⁹ Boogert, *op. cit.* (bilj. br. 5.), str. 37.

Osim toga, kad god je sultan raspisivao novi porez, svi europski ambasadori su morali zatražiti izdavanje fermans da bi porezna izuzeća bila važeća za Europljane.⁵⁰

Izdavanje fermans bilo je naplatno i prilično skupo, ali nije profitirala samo Porta, nego i ambasade tj. ambasadori. U slučaju kada od izdavanja fermans ima koristi pojedini trgovac, on mora platiti taksu i Porti i svojoj ambasadi, koja jedina ima ovlasti tražiti izdavanje fermans. Kada od fermans ima koristi cijela zajednica (kolonija), onda se troškovi izdavanja (takse) naplaćuju iz zajedničke riznice te kolonije.⁵¹

III.2.b. Berati

Berati ili povelje imaju dugu tradiciju u osmanskome pravnom poretku. Stvarajući i razvijajući timarsko-spahijski sustav,⁵² osnovu vojne moći Carstva, beratima su se dodjeljivali pojedini timari zaslužnim pojedincima, spahijama - timarnicima, koji su se iskazali u vojnim pohodima. To je vjerojatno tek jedno od područja u kojima su se berati pojavljivali kao forma dodjeljivanja određenih prava.

Slično je bilo i u sustavu kapitulacija Osmanskog carstva.⁵³ Izdavani su u korist jedne ili više određenih osoba, imenovanih u beratu, gdje su se te osobe proglašavale nositeljima točno određenih prava, odnosno privilegija i imuniteta. Te povelje su bile dokazno sredstvo u slučaju potrebe dokazivanja ima li konkretna osoba pravo za koje tvrdi da mu pripada. Berati su bili najvažniji dio i tzv. sustava šticieništva⁵⁴ jer se njihovim izdavanjem stjecao položaja šticienika.

Kao i fermans, i berate izdaje sultan putem Visoke porte. Postojale su dvije vrste berata.

Jedni su izdavani na zahtjev i za korist ambasadora i konzula pri dolasku na teritorij Osmanskog carstva. Iako oni imaju akt imenovanja od ovlaštenih tijela svojih zemalja, ambasador ili konzul nije mogao početi s obavljanjem svoje

---

⁵⁰ *Ibid.*

⁵¹ *Ibid.*

⁵² O timarsko-spahijskom sustavu vidi: Kurtović, *op. cit.* (bilj. br. 1.), str. 271.-277.

⁵³ Boogert, *op. cit.* (bilj. br. 5.), str. 25.

⁵⁴ Eng. "protection system", više vidi *infra* u poglavlju Sustav šticieništva.

službe u Carstvu prije nego dobije berat kojim se potvrđuje njegov status.⁵⁵ Takva povelja je također sadržavala popis prava, privilegija, imuniteta i obveza ambasadora ili konzula, vice-konzula, ali i određena ograničenja.⁵⁶

Druga vrsta berata izdavana je u svrhu imenovanja dragomana, aktivnih ili počasnih prevoditelja, u službi europskih ambasadora i konzula, te za druge kategorije štćenika. Ostale karakteristike ove vrste berata su manje-više iste kao i kod ambadorskih i konzularnih berata. Dragoman također nije mogao početi s obavljanjem svoje službe prije nego što je izdan berat na njegovo ime i u kojem su određene privilegije, obveze i ograničenja uživatelja berata (beratlije).

Značajka obje vrste berata jest u tome što su sadržavali odredbe kojih u adnamama izriječkom nema i tako su upotpunjavali sadržaj kapitulacija. Ambasadori, konzuli i dragomani obično su uz berat tražili i izdavanje fermana koji potvrđuje berat⁵⁷ odnosno njegov sadržaj.

III.3. Sadržaj privilegija i imuniteta

Postoji li sličnost privilegija i imuniteta iz kapitulacija sa suvremenim konzularnim pravom što se tiče posebnog položaja članova konzularnog ureda?⁵⁸

Van den Boogert dijeli privilegije po njihovom sadržaju u tri grupe. Prvu grupu čine privilegiji koji se tiču osnovnih uvjeta života stranaca na Levantu, odnosno uopće na teritoriju Osmanskog carstva. Drugu grupu čine privilegiji vezani uz trgovinu odnosno razne trgovačke povlastice. Posljednja kategorija odredaba sadržanih u adnamama, beratima i fermanima tiče se položaja europskih ambasadora, konzula i trgovaca, te njihovih štćenika u odnosu prema osmanskome pravnom poretku.⁵⁹

---

⁵⁵ *Ibid.*, str. 25.-26. U ovome vidimo sličnost sa institutom egzekviture odnosno privremenog ovlaštenja u suvremenom konzularnom pravu, na temelju Bečke konvencije o konzularnim odnosima. O institutu egzekviture i privremenog ovlaštenja vidi: Berković, *op. cit.* (bilj. br. 14.), str. 288.-289.

⁵⁶ Kao što je npr. bilo zabranjeno konzulu kupiti ili imati u vlasništvu nekretninu na području Osmanskog carstva, a to pravilo je unošeno u berate krajem 18. st. Boogert, *op. cit.* (bilj. br. 5.), str. 26.

⁵⁷ *Ibid.*

⁵⁸ Za značenje pojma "članovi konzularnog ureda" vidi: Berković, *op. cit.* (bilj. br. 14.), str. 293.

⁵⁹ Boogert, *op. cit.* (bilj. br. 5.), str. 30.

Ova podjela prema sadržaju čini se najopćenitijom stoga je nećemo strogo slijediti. Privilegiji koji su ostavili duboke tragove u razvoju sustava kapitulacija bit će predmet opširnijeg razmatranja, dok ćemo one koji su nam od manjeg interesa samo spomenuti.

Ono što nam odmah upada u oči jest činjenica da se u tekstovima adnama kao ovlaštenici privilegija spominju samo trgovci. Prema tome, izgleda da su oni činili većinu Europljana na području Osmanskog carstva. Ipak, primjenom personalnog načela, u praksi se sadržaj adnama primjenjivao i na sve druge podanike (ili državljane) povlaštene nacije, bili oni trgovci ili ne. Oni imaju slobodu boravka i kretanja teritorijem Osmanskog carstva, dakle i kopnom i morem, bez potrebe za posebnom pojedinačnom dozvolom (aman). Nije bilo vremenskog ograničenja ostanaka na teritoriju Carstva, iako tekst francuske kapitulacije iz 1536. g. sadrži odredbu o ograničenju boravka francuskih trgovaca na deset godina uzastopce.⁶⁰

Nadalje, jamči se sigurnost osobe i imovine. To se ostvaruje tako što zaštićeni stranci mogu slobodno putovati Carstvom, kopnom ili morem. Ako se nađu na brodu neprijatelja Osmanlija i taj brod zauzme osmanska mornarica, ne smiju biti zarobljeni i prodani u roblje.⁶¹ U sadržaju ovog privilegija primjećujemo vrlo ograničeni reciprocitet. Naime, kao uvjet dobivanja i održanja adname na snazi, europski suveren je morao, između ostalog, zajamčiti da se osmanski trgovci i pomorci neće zarobljavati ili porobljavati. Što se tiče zaštite sigurnosti imovine stranih trgovaca, u slučaju brodoloma njihova im se imovina morala vratiti ili naknaditi izgubljeno.⁶² Stranci su bili slobodni vratiti se u domovinu kad žele, ali su prije odlaska morali platiti sva svoja dugovanja ili bar dogovoriti način njihova podmirenja.⁶³

Iduća grupa privilegija tiče se načina i uvjeta života Europljana u Carstvu. Imali su slobodu zadržati način života kao i u Europi, tj. proizvoditi i konzumirati vino u svojim kućama, što je muslimanima šerijatom zabranjeno, nositi svoju zapadnjačku odjeću, te održavati vjerske obrede u svojim kućama ili "konzularnim kapelicama".⁶⁴ Mitić još dodaje da su konzuli imali cit. "... [P]ravo na određeno, ograđeno zemljište gdje je boravio - stanovao konzul i njegovi zemljaci. Taj prostor se zvao "fondak", a obuhvaćao je redovno ma-

---

⁶⁰ *Ibid.*

⁶¹ *Ibid.*, str. 32.

⁶² *Ibid.*

⁶³ *Ibid.*

⁶⁴ *Ibid.*

gazine, radnje, kapelu ili crkvu, peć za kruh, kupatilo, krčmu - gostionicu, mesarnicu i ribarnicu.”⁶⁵ Ovi privilegiji su na svoj način odražavali poseban status europskih trgovaca i diplomata tj. ambasadora i konzula. Što se tiče prava na nošenje zapadnjačke odjeće, u osmanskom društvu su bila stroga pravila nošenja određene odjeće u javnosti, kojih su se morali pridržavati svi sultanovi podanici. Tako nemuslimani nisu smjeli nositi odjeću kakvu su nosili muslimani već su morali nositi propisanu odjeću karakterističnu za etničku i vjersku skupinu kojoj pripadaju⁶⁶. Vezano uz regulaciju vjerskih sloboda, uočavamo da su osim slobode održavanja obreda, europski diplomati trebali imati mogućnost graditi određene vjerske objekte ili neki objekt prilagoditi za redovno obavljanje vjerskih obreda, kao što su u ovom slučaju kapelice. Stoga nam se čini vjerojatnim da su strani diplomati za te svrhe trebali imati neku vrstu prava vlasništva ili bar prava korištenja nekretnina.

Jedan od temeljnih privilegija je bilo pravo osnivanja konzulata i vice-konzulata u lukama i gradovima koji su bili osmanski centri međunarodne trgovine. Najvažniji su bili u Istanbulu, Smirni (Izmiru), Bejrutu, Akri i Sidonu.

Prema danas važećoj Bečkoj konvenciji o konzularnim odnosima konzularni arhivi su potpuno nepovredivi, a konzularne prostorije imaju ograničenu nepovredivost.⁶⁷ Na temelju korištene literature ne može se jasno zaključiti je li u sustavu kapitulacija u Osmanskom carstvu uopće postojalo pravo nepovredivosti konzularnih objekata i arhiva, je li ona bila po sadržaju slična suvremenom uređenju ili je možda bila čak i većeg opsega nego danas. Primjer koji slijedi možda nas može uputiti na mogući zaključak o navedenom pitanju.

Naime, kada su Osmanlije opozvale Francuskoj kapitulacije zbog Napoleoneve invazije na Egipat 1798. g., tom prilikom su svi Francuzi koji su se našli na području Carstva bili utamničeni, kako ambasadori i konzuli tako i trgovci i drugi Francuzi.⁶⁸ Te se mjere vjerojatno nisu zadržale samo na zatvaranju

⁶⁵ Mitić, *op. cit.* (bilj. br. 6.), str. 61.

⁶⁶ Slično i: Boogert, *op. cit.* (bilj. br. 5.), vidi na str. 52.-53. cit. iz: Bat Ye’or, *The Dhimmi. Jews and Christians under Islam*, Rutherford, 1985., str. 202.-204.

⁶⁷ Vidi: čl. 31. (nepovredivost konzularnih prostorija) i čl. 33. (nepovredivost arhiva) Bečke konvencije o konzularnim odnosima. Republika Hrvatska je stranka konvencije od 12. listopada 1992. na temelju notifikacije o sukcesiji bivše SFRJ. Tekst konvencije na engleskom jeziku objavljen na službenim internetskim stranicama UN-a: http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/9_2_1963.pdf neslužbeni prijevod na hrvatski jezik: http://uk.mvp.hr/CustomPages/Static/HRV/Files/ugovori/bec_conv_konzular.pdf i također u: Berković, *op. cit.* (bilj. br. 14.), str. 390.-416.

⁶⁸ Boogert, *op. cit.* (bilj. br. 5.), str. 27.-28.

Francuza, već su protegnute i na njihovu imovinu, odnosno konfisciranje trgovcima njihove robe, brodova i druge imovine, kao i konfiskacija imovine ambasadora i konzula (konzularnih ureda). Tako su Osmanlije izvršili pritisak na vojno premoćnu državu preko njenih državljana.

U kojoj mjeri je pravo nepovredivosti osobe konzula i njihovih prostorija bilo osigurano i do kada? Formalno, nepovredivost postoji sve dok je adnama na snazi, a prestaje opozivom iste. Nesigurnost je u činjenici što je Visoka porta mogla u svakom trenutku jednostrano opozvati kapitulaciju s određenom državom, a u pravilu je to činila kada je bio izvršen čin koji se mogao smatrati kršenjem mira.⁶⁹

Prije smo već istaknuli da su porezna izuzeća činila jedan od dva najvažnija privilegija Europljana u Carstvu. Najvažnija su bila: izuzeće od džizije - glavarine koju plaćaju punoljetni sultanovi podanici nemuslimani i harača - porez na zemlju kojeg plaća raja.⁷⁰ Ova dva izuzeća nisu toliko bila važna zbog njihove visine, koliko zbog njihovih pravnih i političkih učinaka. Naime, obveznici plaćanja ovih poreza su sultanovi podanici, i to raja, kako nemuslimani tako i muslimani koji spadaju u taj razred. Prema tome, činjenica da pripadnici određenih europskih država nisu obveznici džizije ili harača govori da oni nisu smatrani sultanovim podanicima niti bi to mogli postati boravkom na osmanskim teritoriju određeno vrijeme.⁷¹

Privilegirani europski državljani nisu morali plaćati ni druge poreze: bak - tranzitni porez, masdarija - porez na izvezenu robu, te sve nekanonske poreze (eng. non-canonical taxes) - tekalif-i erfije. Bili su obveznici plaćanja carina, ali po nižim tarifama. Umjesto uobičajenih 5%, plaćali su 2% ili 3%.⁷²

Ovdje opisani privilegiji europskih trgovaca i diplomata potvrđuju tezu o njihovom ekstrateritorijalnom pravnom položaju koje im kapitulacije osiguravaju za vrijeme boravka u Osmanskom carstvu.

---

⁶⁹ *Ibid.*, str. 26.-29.

⁷⁰ *Ibid.*, str. 32.-33. Usp.: Kurtović, *op. cit.* (bilj. br. 1.), str. 270.-271.

⁷¹ Kao npr. u slučaju kada mistemin, ovlaštenik amana, ostane na teritoriju Carstva nakon isteka amana, i time postaje zimi (eng. transliteracija: "zimmi") - zaštićeni sultanov podanik nemusliman. Opisana promjena pravnog statusa izgleda da ima za posljedicu obvezu plaćanja džizije i drugih davanja nemuslimanskog stanovništva ili harača ako stranac kupi zemlju. Boogert, *op. cit.* (bilj. br. 5.), str. 30.-31. i 52.-53.

⁷² Eng. transliteracija: "bac", "masdariye", "tekalif-i örfiye", *ibid.*, str. 32.-33., usp.: Inalcik, *op. cit.* (bilj. br. 5.), str. 168.-173.

III.4. Konzularna sudbenost

Za konzule je, uz druge dužnosti i ovlasti koje su imali, najveća posebnost upravo sudačka⁷³ funkcija u sklopu sustava kapitulacija. Ambasadori su imali gotovo istu ulogu kao i konzuli, ali uz jednu bitnu razliku. Nastupali su pred nosiocima središnje državne vlasti Osmanskog carstva, tj. pred Visokom portom i sultanom, a u sudbenoj funkciji bili su vrsta prizivnog suda koji je odlučivao o žalbama protiv odluka konzulskih sudova.⁷⁴ Konzuli su svoje dužnosti vršili u "provinciji" - lukama i gradovima Carstva koji su bili velika trgovačka i tranzitna središta, a ambasadori u Istanbulu.

Uloga ambasadora i konzula kao sudaca javlja se još u prvim francuskim kapitulacijama iz 1536. g., da bi se u svim kasnijim kapitulacijama uobičajilo normiranje konzularne sudbenosti, uz veće ili manje razlike.⁷⁵ Rani konzularni berati iz 16. st. sadržavali su odredbu koja je konzule ovlašćivala na suđenje nad podanicima države koju zastupaju i to tako da su trgovci te države bili obvezni prihvaćati sudbenu nadležnost svojih konzula bez protivljenja. Ovakvo normiranje konzularne sudbenosti kroz berate gubi se do 18. st. Do tada se institut konzularne sudbenosti već potpuno usvojio i uobličio u kapitulacijama i tako se čvrsto uspostavlja da od 18. st. više nije bio izrijekom normiran u drugim aktima, fermanima ili beratima⁷⁶.

Govoreći općenito o konzularnoj sudbenosti, možemo izdvojiti nekoliko zajedničkih karakteristika.

Ambasadori i konzuli podjednako, imali su isključivu nadležnost za suđenje građanskih i kaznenih predmeta između podanika svog suverena, u mjestu gdje se uspostavila ambasada ili konzularni ured.

U sudskim postupcima primjenjivali su materijalno i postupovno pravo države koju je ambasador ili konzul predstavljao.⁷⁷

Što je bilo s podanicima država koje nemaju adname i svoje ambasadore i konzule pod čiju nadležnost bi potpali, npr. Englezi do 1580. g. ili Nizozemci do 1612. g.? Do tada su privilegiju konzularne sudbenosti na temelju kapitulacija imale samo Mletačka Republika i Francuska, pa su svi drugi trgovci bili

⁷³ Zato se u literaturi upotrebljava i naziv pravosudni ili jurisdikcioni konzuli, vidi: Andrassy, *op. cit.* (bilj. br. 4.), str. 297.

⁷⁴ Boogert, *op. cit.* (bilj. br. 5.), str. 34.-42.

⁷⁵ *Ibid.*, str. 34.-38.

⁷⁶ *Ibid.*, str. 26.

⁷⁷ *Ibid.*, str. 35.

tzv. "trgovci-stranci"⁷⁸ jer njihovi suvereni nisu sklopili adname sa sultanom. Zato oni dolaskom u Osmansko carstvo potpadaju pod nadležnost francuskih ambasadora i konzula, kojima plaćaju veće konzularne takse nego Francuzi. Također, dok su na području Carstva, moraju ploviti pod francuskom zastavom, a na njih se primjenjuju svi privilegiji iz francuskih adnama. Kako su druge europske države sklapale svoje adname i tako uspostavljale diplomatske odnose s Portom u vidu prisutnosti njihovih ambasadora i konzula u Carstvu, rješavali su se francuskog "monopola" na privilegije i konzularnu sudbenost nad njihovim državljanima. U 18. st. gotovo sve europske države⁷⁹ koje trguju sa Osmanskim carstvom imaju svoje adname i time nadležnost svojih ambasadora i konzula nad svojim podanicima.

Sve dok su u spor, bilo građanski bilo kazneni, uključeni pripadnici iste europske države, npr. obje stranke u sporu su Francuzi, pitanje nadležnosti i primjene materijalnog i postupovnog prava u sporu nije upitno. Što se događa kada su stranke u sporu pripadnici dviju različitih europskih nacija?

Ovo pitanje nije regulirano kapitulacijama sve do 1740. g.⁸⁰ Tada su Francuzi dobili još jednu obnovu, tj. proširenje svojih privilegija. Prije tih kapitulacija uobičajilo se da takve sporove sudi konzul države kojoj pripada tuženik, mjesno nadležan prema mjestu tuženikovog boravišta ili nastana, a eventualnu žalbu rješava ambasador tuženika (opće načelo nadležnosti suda tuženika - *forum rei*). Spomenutim francuskim kapitulacijama od 1740. g.⁸¹ priznala se i kodificirala ova opća nadležnost koja se ocjenjuje prema tuženiku, ali otvorila se još jedna mogućnost. Naime, bilo koja od stranaka u sporu mogla se obratiti osmanskim vlastima radi rješavanja spora: kadiji, paši ili drugom višem državnom dužnosniku (beglerbegu). U tom slučaju nadležnost za rješavanje spora prelazi na osmansko pravosuđe i ambasador ili konzul gubi sudsku nadležnost za taj spor. Samo ako suglasno tužitelj i tuženik izričito odbiju suđenje pred kadijom ili drugim osmanskim dužnosnikom, zabranjeno je osmanskim vlastima miješati se u rješavanje tog spora pred ambasadorovim ili konzulovim sudom.⁸² Značajno je da se bilo koja od stranaka u sporu mogla obratiti osmanskom pravosuđu tijekom postupka, ali i nakon njegova okončanja.⁸³ Može se sa sigurnošću pretpostaviti

⁷⁸ Engleski izvori nazivaju ih "merchant strangers", *ibid.*, str. 37.

⁷⁹ Za podatak kada su pojedine europske države sklopile kapitulacije vidi *supra* bilj. 28.

⁸⁰ Pravilo je sadržano u odredbi čl. 52. teksta kapitulacija. *Ibid.*, str. 35.-36.

⁸¹ *Ibid.*

⁸² *Ibid.*, str. 36.

⁸³ *Ibid.*, str. 42.

da je ovu mogućnost mogla zloupotrijebiti stranka koja je bila nezadovoljna ishodom spora. Europski ambasadori i konzuli žestoko su se suprotstavljali takvoj praksi, tumačeći adname u korist svoje isključive nadležnosti nad svojim podanicima. Opisana alternativa rješavanja sporova među strankama koje su pripadnici različitih europskih država samo je jedno od ograničenja konzularne sudbenosti. Upravo u ovom ograničenju uočavamo da korisnici privilegija iz adnama ipak nisu bili potpuno izuzeti od sudske vlasti države primateljice, barem što se tiče sustava kapitulacija u Osmanskom carstvu.

Inače, za trgovačke sporove između stranaca i sultanovih podanika, bez obzira na procesnu ulogu stranaka (tužitelj ili tuženik), načelno je za suđenje bio nadležan kadija.⁸⁴ Međutim, ako je vrijednost predmeta spora prelazila iznos od 4.000 akči, predmet se trebao iznijeti pred Carsko vijeće ili divan. Isto tijelo imalo je isključivu nadležnost u sporovima protiv stranih konzula i njihovih dragomana, bez obzira na vrijednost predmeta spora. Čini se da je divan bio i žalbena instanca protiv kadijinih presuda odnosno jedna vrsta vrhovnoga državnog suda.⁸⁵

Pitanje koje se dalje nameće jest koje se (materijalno i postupovno) pravo primjenjivalo u takvim sporovima između pripadnika različitih europskih država. Iz literature koja je bila predmet našeg istraživanja ne proizlazi izričit i jasan odgovor na to pitanje. Čini nam se vjerojatnim da se primjenjivalo pravo one države pred čijim se ambasadorom ili konzulom postupak vodi.

Već smo prije rekli da podanici europske države koji nemaju sklopljene kapitulacije potpadaju pod sudska nadležnost države koja ima kapitulacije, kao što je to u početku bila Francuska. Tako bi bez obzira na načelo *forum rei* u sporu između npr. Francuza i Engleza u svakom slučaju bio nadležan francuski ambasador ili konzul. Vjerojatno je da se i u takvim slučajevima primjenjivalo pravo one države pred čijim se ambasadorom ili konzulom postupak vodi, u našem primjeru pred francuskim, ali to ne možemo sa sigurnošću tvrditi zbog nedostatka dokaza. Već iz ovoga možemo jasno uočiti kakav je dominantan položaj Francuska držala na Levantu dok kapitulacije nisu dobili Englezi, Nizozemci i druge države.

Ostaje pitanje sporova koji nastaju između šticićenika⁸⁶ neke europske države s kapitulacijama i pripadnika iste ili druge europske države, te između šticićenika

---

⁸⁴ *Ibid.*, str. 45.

⁸⁵ *Ibid.*, str. 47.-52. i 60.

⁸⁶ O pojmu šticićenika i njihovom statusu vidi *supra* bilj. 56.

i drugih sultanovih podanika. Budući da se i na šticećenike primijenjuju svi privilegiji, tako su oni imali isti status kao i pripadnici europske države te potpadaju i pod sudsku nadležnost odnosnog ambasadora ili konzula. Konkretno, kada nastane spor između šticećenika i podanika iste države, nadležan je konzul ili ambasador te nacije. U sporovima između šticećenika i podanika druge europske države, nadležnost se određuje primjenom načela *forum rei*. Na kraju, kadija je uvijek nadležan za sporove između šticećenika i drugih sultanovih podanika bez obzira na procesnu ulogu stranaka. Ovdje nam se isto nameće problem primjene materijalnog i postupovnog prava pred konzulskim odnosno ambasadorovim sudovima, na kojeg još nemamo jasno definiran odgovor.

Uz sve navedeno o konzularnoj sudbenosti i konzularnoj službi trebamo istaknuti jednu zanimljivu karakteristiku koja se ističe u kapitulacijama. Prema nekim izvorima odredbe iz kapitulacija koje definiraju nadležnosti i ovlasti konzula ili ambasadora, ali i privilegija i imuniteta Europljana, mnogobrojnije su i vrlo su precizno određene.⁸⁷ Razlog takvoga preciznog propisivanja leži u izloženosti pomoraca i trgovaca na Levantu “maltretiranju od strane lokalnih vlasti, kao i prijevarama od strane domaćih ljudi”.⁸⁸

Osim konzularne sudbenosti, ambasadori i konzuli na Levantu imali su i druge važne ovlasti⁸⁹ vezane uz zastupanje interesa svog suverena, državljana i šticećenika pred osmanskim vlastima, ali koje za sada ne spadaju u područje našeg interesa.

III.5. Mjesto kapitulacija u osmanskom pravnom poretku

Za razumijevanje ovog pitanja potrebno je najprije ukratko izložiti osnove osmanskoga pravnog poretka kao islamskoga pravnog poretka. Izvori su: šerijat - islamsko (sveto) pravo, kanunsko ili državno pravo i običaji (aadet).⁹⁰

---

⁸⁷ Mitić, *op. cit.* (bilj. br. 6.), str. 62.

⁸⁸ Cit. *ibid.* Za ovakvo postupanje osmanskih vlasti i domaćih stanovnika Europljani su koristili naziv “avania” - više o tome vidi: Boogert, *op. cit.* (bilj. br. 5.), str. 117.-157. (Chapter three: Avantias: misrepresentations of the Ottoman legal system).

⁸⁹ Konzulske dužnosti uglavnom su određene općenito. O tim ovlastima i dužnostima vidi: *ibid.*, str. 34., 38.-41 i 42.-46., Mitić, *op. cit.* (bilj. br. 6.), str. 61. i 65.-66., usp.: Masson, P., *Histoire du Commerce Francais dans le Levant au XVIII Siecle*, Burt Franklin, New York, 1967. i Wood, C. A., *A History of the Levant Company*, Routledge, 1964.

⁹⁰ Boogert, *op. cit.* (bilj. br. 5.), str. 58.-61.; usp.: Kurtović, *op. cit.* (bilj. br. 1.), str. 283.-284.

Šerijatsko pravo primjenjuje se na muslimane, a njegovi izvori (Kur'an, sunna, idžmaa i kijas) su religijskog, nepromjenjivog karaktera. Zato nitko nema ovlaštenja stvarati nova pravila šerijata, već se ono samo primjenjuje i tumači kroz presude kadija i fetve muftija.⁹¹ Ovdje također uočavamo načelo personaliteta u primjeni prava koje je do danas ostalo način pravnog mišljenja i rješavanja sporova u državama islamskoga pravnog kruga.⁹²

Pravila kanunskog, državnog prava stvara zakonodavac, a u Osmanskom carstvu to je sultan. On putem fermana, a od 19. st. putem hatišerifa,⁹³ uređuje uže pravno područje - kanun, ili šire pravno područje - kanunama. Sultan može donijeti opći kanun koji vrijedi na cijelom području Carstva ili kanun koji vrijedi samo za određeni dio Carstva, npr. sandžački kanun. Područja regulacije kanunskog prava jesu uprava, vojska, carine i neka posebna davanja državi.⁹⁴ Adresati kanunskog prava su svi sultanovi podanici, odnosno "državljanji" Osmanskog carstva. Tako adresati mogu biti i muslimani i nemuslimani podjednako, zavisno od cilja koji zakonodavac želi ostvariti.

Suvremeni europski znanstvenici koji, između ostalog, proučavaju i islamsko pravo, kao što je Léon Buskens i van den Boogert, prikazuju islamski pravni poredak kao trokut (tzv. "islamski pravni trokut").⁹⁵ Na vrhovima tog trokuta nalazi se šerijat (islamsko pravo), kanunsko ili državno pravo, te pravni običaji. Po tradicionalnom gledištu položaj kapitulacija u opisanom pravnom trokutu je izvan njega, tj. kapitulacije nisu uopće dio islamskoga pravnog poretka⁹⁶. One su na određeni način samo u interakciji s državnim i običajnim pravom. Slijedeći navedeno gledište, kapitulacije tako ne bi bile ni dio osmanskoga pravnog poretka.

Van den Boogert sugerira smještanje adnama pod običajno pravo unutar islamskoga pravnog trokuta u osmanskom pravnom poretku. Svoje stajalište obrazlaže činjenicom što su adnamama europski ambasadori i konzuli imali ovlast sudbenosti u pravnim stvarima nad svojim državljanima uz primjenu

⁹¹ Tako: Kurtović, *op. cit.* (bilj. br. 1.), str. 281.-285.

⁹² Primjena stranog prava prema načelu personaliteta u širokoj je upotrebi i danas u sustavu međunarodnoga privatnog prava, više vidi: Eisner, B., *Međunarodno privatno pravo*, I. svezak, Školska knjiga, Zagreb, 1953., str. 1.-42., Sajko, K., *Međunarodno privatno pravo*, Narodne novine, Zagreb, 2005., I. poglavlje i dr.

⁹³ Tur. hatišerif - uzvišena poruka.

⁹⁴ *Ibid.*, str. 285.-286.

⁹⁵ Eng.: "islamic legal triangle", Boogert, *op. cit.* (bilj. 5.), str. 58.

⁹⁶ *Ibid.*, str. 58.-59.

vlastitog prava, koje je pretežno bilo običajno. Konzularnu sudsku praksu zato smatra vrstom običajnog prava i kapitulacije smješta unutar osmanskoga pravnog poretka upravo pod pravne običaje.⁹⁷

S obzirom na ono što je *supra* izloženo čini nam se da adname ili kapitulacije moraju biti dio osmanskoga pravnog poretka, pa tako i svakoga drugoga islamskoga pravnog poretka. Jasno je da su one po svojoj formi i djelomično po svom sadržaju dio državnog ili kanunskog prava, kao i to da nemaju nikakvu vezu sa šerijatom. Smatramo točnim i Boogertovo gledište o povezanosti s običajima. Pitanje je samo o kojim običajima,⁹⁸ osim konzularne sudske prakse, Boogert govori kada izlaže mjesto kapitulacija u osmanskom pravnom poretku. Boogert samo upotrebljava termin pravni običaj(i) (eng. legal custom(s)) bez određenja sadržaja tog pojma.⁹⁹

Nasuprot tome, podsjetimo se da osobe koje uživaju privilegije iz adnama nisu bile smatrane sultanovim podanicima. Tako osmanski pravni poredak u pogledu pravnih običaja možemo promatrati na razini svih običaja koji su se primjenjivali u Osmanskom carstvu. Mislimo pri tome na običaje koje su primjenjivali svi podanici Carstva (muslimani i nemuslimani), ali i na običaje koji se primjenjuju na osobe koje su podanici strane države.

Na temelju navedenoga, smatramo potpunijim smjestiti kapitulacije kao cjeline, i forme i sadržaja, pod državno-kanunsko pravo i pod pravne običaje. Forma je razlog što smatramo da kapitulacije pripadaju kanunskom pravu jer se ni jedan privilegij sadržan u adnamama ne može primijeniti bez fermāna ili berata, a njih je ovlašten izdati ili opozvati samo sultan. Povezanost kapitulacija s pravnim običajima u pogledu sadržaja također je opravdana s obzirom na naprijed izneseno stajalište Van den Boogerta.

---

⁹⁷ *Ibid.*, str. 58.-61.

⁹⁸ Izgleda da se na području Osmanskog carstva istovremeno primjenjivalo više vrsta običaja: običaji muslimana, nemuslimana i među njima običaji vjerskih zajednica kojima je dana određena samouprava (tzv. "millet", eng.: "millet"), te običaji koji se stvaraju u odnosu Europljana (i drugih stranaca) sa sultanovim podanicima - ovdje spadaju običaji koji dovode do sustava kapitulacija kao i daljnji razvoj običaja temeljenih na kapitulacijama.

Prema Léonu Buskensu radi se o povezanosti adnama s lokalnim običajima. On u svom članku *An Islamic Triangle. Changing Relationships between Sharia, State Law, and Local Customs*, ISIM Newsletter, International institute for the study of islam in the modern world, Leiden, June 2000., str. 8. govori o izvorima prava i islamskom pravnom trokutu općenito u islamskim državama.

⁹⁹ Boogert, *op. cit.* (bilj. 5.), str. 58.-61.

III.6. Sustav štíćeníštva¹⁰⁰

U prethodnim poglavljima više puta smo spomenuli pojam “štíćenici” (franc. *protégés*).

Ovim se sustavom krug osoba ovlaštenih na korištenje privilegijama iz *adnama* širio i na osmanske odnosno sultanove podanike. Oni su uglavnom bili nemuslimani, kršćani i židovi, ali mogli su biti i muslimani, posebno kasnije u 18. st. Čini se da su jedini muslimanski štíćenici bili janjičari koje su kao stražare angažirali strani ambasadori i konzuli.¹⁰¹

Sve kategorije štíćenika su na određeni način bile povezane s nekom europskom zajednicom, zapravo trgovačkom kolonijom. Status štíćenika stjecao se opet na temelju *berata* ili *fermana*, koji su bili izdavana na ime određene osobe ili je adresat bila određena grupa ljudi (određena najčešće po zanimanju) ili pak određeni, neimenovani, broj osoba koje će po izdavanju imenovati ovlašteni ambasador ili konzul.¹⁰²

Zašto uopće izraz “štíćenici”, “štíćeníštvo” i “zaštita”? U ovom sustavu su ključnu ulogu igrali ambasadori i konzuli jer su štíćenici bili izravno pod njihovom zaštitom. Ovo se posebno očituje u stjecanju statusa štíćenika. Naime, samo ambasadori ili konzuli mogu podnijeti zahtjev Visokoj porti za izdavanje *berata* ili *fermana* kojim određena osoba ili grupa osoba stječe status štíćenika određene europske države.

Zavisno kojoj su kategoriji štíćenika pripadali, uživali su uži ili širi opseg privilegija iz *adnama*. Najvažniji privilegiji bila su, naravno, porezna izuzeća i pravo obraćanja konzularnom sudu u slučaju spora s bilo kojim Europljaninom ili lokalnim stanovnikom - sultanovim podanikom.

U štíćenike su se ubrajali: prevoditelji (*dragomani*), njihovi “sinovi i slugе” (*hizmetkari*), skladištari (*mahzenci*), brokeri (*simsari*), mjenjači (*sarrafi*), te slugе ambasadora i konzula.¹⁰³

---

¹⁰⁰ Eng. “the protection system”, *ibid.*, str. 63.

¹⁰¹ *Ibid.*, str. 64. i 70.

¹⁰² *Ibid.*, str. 63.-115.

¹⁰³ *Ibid.*, str. 64.-76.

III.6.a. Dragomani i njihovi "sinovi i sluge"

Praksa zapošljavanja prevoditelja ili tumača od strane diplomatskih ili konzularnih dužnosnika postoji oduvijek i sve do današnjih dana, a posebno je bila potrebna Europljanima u arapskom svijetu zbog nepoznavanja arapskog jezika.

Tako se i u Osmanskom carstvu, gdje je bio u upotrebi turski jezik, razvio institut prevoditelja ili tumača pod nazivom dragoman. Prevoditelji u službi europskih, ali sigurno i drugih, trgovaca najvjerojatnije su se pojavili s prvim stranim trgovcima i razvitkom međunarodne trgovine na Levantu.

Dragomani se prvi put spominju u kapitulacijama početkom 17. st. Njihovim odredbama krug osoba koje mogu biti imenovane za dragomane nije bio ograničen, a ambasadori i konzuli su ovlašteni imenovati za dragomane koga žele.¹⁰⁴

U pravilu su se dragomani birali iz kruga lokalnoga nemuslimanskog stanovništva, što je najviše odgovaralo europskim trgovcima, kao i Porti. Oni su bili tumači i savjetnici ambasadora ili konzula u svim stvarima koje su se ticale službenih odnosa sa Osmanlijama, a najviše vezanih uz međunarodnu trgovinu. Kako bi mogli biti savjetnici u trgovačkim stvarima, moraju imati znanja, iskustva i sposobnosti u toj djelatnosti. Zato se mnogi dragomani i sami bave međunarodnom trgovinom, odnosno upravo je njihova sposobnost i razlog njihovom postavljanju za dragomane.¹⁰⁵ Iz ovoga možemo zaključiti da su dragomani bili birani iz bogatijeg, trgovačkog i obrazovanijeg sloja nemuslimanskog stanovništva. Morali su biti dobri poznavatelji jezika, pisma i donekle prava (običaja) nacije kojoj su služili, kao i turskog, a vjerojatno i arapskog, jezika, pisma, te prava Osmanskog carstva i lokalnih običaja.

Njihovo značenje se očituje u sudjelovanju u sudskom postupku pred kadijom kada je jedna od stranaka pripadnik strane (europske) države, uz uvjet da ta država ima sklopljenu adnamu. Kadija u tom slučaju ne može početi s postupkom bez prisustva dragomana dotične države.¹⁰⁶

¹⁰⁴ *Ibid.*, str. 64.-65. O dragomanima usp.: De Groote, A. H., *Dragomans' Careers: The change of status in some families connected with the British and Dutch embassies at Istanbul, 1785.-1829.*, str. 223.-246., članak iz: Hamilton, A./De Groote, A. H./Boogert, M. H., *Friends and Rivals in the East*, Brill, Leiden/Boston/Köln, 2000.

¹⁰⁵ Boogert, *op. cit.* (bilj. br. 5.), str. 64.-70.

¹⁰⁶ Ova odredba se u tekstovima kapitulacija pojavljuje još od francuskih kapitulacija iz 1569. g., da bi se u drugoj polovici 17. st. od toga pomalo odstupalo određujući ob-

Stjecanjem položaja dragomana stjecali su se i svi privilegiji iz adnama,¹⁰⁷ koji su inače bili rezervirani samo za pripadnike povlaštene nacije. To se odnosi posebno na porezna izuzeća koja se u gotovo svim tekstovima adnama od 17. i u 18. st. izriješkom navode. Prvo takvo određeno popisivanje poreznih izuzeća za dragomane nalazimo u obnovi (proširenju) francuske adname iz 1604. g. u članku 22.¹⁰⁸ Dragomani su uživali i druge značajne privilegije: 1) sloboda putovanja bez plaćanja carina ili tranzitnih poreza na robu, odjeću i namještaj; 2) za vrijeme putovanja nitko nije smio zadirati u njihovu imovinu u svratištima, karavansarajima i bezistanima koji su bili uz put; 3) dozvoljeno im je nositi bijeli turban i oružje, što su inače mogli samo muslimani. Prema tekstu adnama postoji načelna sloboda kretanja (putovanja) unutar granica Carstva za povlaštene strance i dragomane, ali su oni ipak morali za putovanje ishoditi posebnu putnu dozvolu - *jol emri* ili *jol hikumi*¹⁰⁹ - koja je izdana na ime i u kojoj je navedeno polazište i odredište korisnika dozvole, te sadrži naredbu koja obvezuje sve osmanske vlasti na tom putu na poštivanje privilegija nositelja ove dozvole.

Broj dragomana u početku nije ograničavan, sudeći prema tekstovima adnama. Osmanska vlast je, unatoč tome, postavljala ograničenje broja dragomana koje mogu imenovati i zaposliti ambasadori i konzuli. Takva praksa odrazila se i na tekstove kapitulacija polovicom 18. st., pa se izriješkom propisuje određeni broj dragomana koji su ambasadori imali pravo imenovati za službu u svom uredu i za svakog svog konzula.¹¹⁰

Način imenovanja dragomana bio je takav da je ambasador određene europske države u Istanbulu, nakon što je odabrao osobu koju želi za dragomana, podnosio zahtjev Visokoj porti za izdavanje berata radi imenovanja određene osobe za ambasadorovog ili konzulovog dragomana. Berat je Porta izdavala na

---

veznu prisutnost bilo dragomana, bilo konzula ili ambasadora na sudu kao procesne pretpostavke za provođenje postupka. *Ibid.*, str. 46.-47.

¹⁰⁷ O kojim sve privilegijima se radi vidi *supra*: poglavlje Sadržaj privilegija i imuniteta, posebno tekst uz bilj. br. 60., 61., 63. i 64.

¹⁰⁸ Prema tom članku izuzeće se odnosilo na cit. "... the poll tax, the slaughter tax, and other customary levies.", *ibid.*, str. 65.-66.

¹⁰⁹ Eng. transliteracija: "yol emri", "yol hükmü", o tim pojmovima vidi: *ibid.*, str. 67.

¹¹⁰ Čak se točno određuje i broj konzula koje ambasador može imenovati. *Ibid.*, str. 65.

Npr. u kapitulacijama sa Švedskom iz 1737. g. ograničava se broj dragomana koje ambasador može imenovati na jednog (i četiri konzula) ili s Danskom: četiri dragomana i po jednog za svakog konzula.

određeno ime (uz ime oca), a često je uz njega slijedio i dekret (ferman) koji ga potvrđuje. Oba dokumenta su se evidentirala u registru koji se vodio pri Porti - "ecnebi devletler defterleri".¹¹¹ Nakon izdavanja berat se dostavlja ambasadoru koji ga je zatražio, a nakon toga se pohranjuje u ambasadorsku ili konzularnu arhivu, gdje se vode i registri njihovih šticićenika. Originali berata se nikada nisu predavali nositeljima berata - beratlijama, u ovom slučaju dragomanima, već su se osmanske vlasti morale obratiti ambasadoru ili konzulu za provjeru statusa dragomana. Ako ambasador ili Visoka porta želi opozvati berat za određenu osobu, original dokumenta mora se vratiti Porti koja izdaje dekret o opozivu berata, a ta činjenica se također unosi u spomenuti registar. Isti se postupak ponavlja i kad se želi obnoviti određeni berat ili ako beratlija umre, jer smrću ovlaštenika berat prestaje vrijediti.¹¹²

Rekli smo da su ambasadori i konzuli zapošljavali dragomane, što znači da je to bila plaćena služba. Tijekom vremena imenuju se i tzv. "počasni dragomani", također gotovo isključivo iz kruga nemuslimanskoga lokalnog stanovništva. Oni ne obavljaju nikakvu službu za ambasadore ili konzule, zbog toga i ne primaju plaću, ali se svrstavaju u kategoriju beratlija - uživatelja privilegija iz adnama i svoga dragomanskog berata. Imenovanje "počasnih" dragomana vezano je uz problematiku prodavanja berata, tj. položaja šticićenika od strane ambasadora, prakse koja se uobičajila tijekom 18. st.

Dragomanovi sinovi i sluge (*hizmetkâri*) dijele povlašteni položaj dragomana i sve njegove privilegije na temelju dragomanovog berata. Kada dragoman umre ili mu se ukine berat, prestaje povlašten položaj i njegovih sinova i slugu. U ovu kategoriju šticićenika ulazili su maloljetni i punoljetni sinovi dragomana bez ograničenja broja. Unuci i braća dragomana nisu pokriveni zaštitom dragomanovog berata, ali se ta zabrana zaobilazila tako da su beratlije svoju braću, pa čak i nećake i sinove, prijavljivali kao sluge. Sluge su također uživali iste privilegije kao dragomani, ali se tijekom 18. st. ograničio njihov broj, pa je beratlija (dragoman) mogao prijaviti do dvije osobe kao svoje sluge.¹¹³ Prirodno, beratlije gledaju da pod zaštitu ambasadora ili konzula stave svoju obitelj i rodbinu, te da svojim sinovima osiguraju dragomansku službu.

---

¹¹¹ Navedeni pojam nismo transliterirali na hrvatski, već je zadržana engleska transliteracija, vidi: *ibid.*, str. 86. i 95. Nadalje u radu smo kurzivom označili turske termine transliterirane na engleski.

¹¹² *Ibid.*, str. 82., 86. i 93.-96.

¹¹³ *Ibid.*, str. 68.

Formalno gledajući berati su nenasljeđivi, zbog strogo osobne prirode dokumenta¹¹⁴ i pravâ koja se njime dodjeljuju. Međutim, to se svojstvo berata izbjegavalo tako što je postalo uobičajeno da se nakon smrti dragomana traži izdavanje novog berata koji bi glasio na sina ili drugog srodnika preminulog dragomana. Dragomani su mogli konzulu ili ambasadoru predložiti osobu za imenovanje dragomana ili druge kategorije šticićenika. Navedena praksa odgovarala je ambasadorima i konzulima jer su surađivali s obiteljima koje su dugo poznavali i imali povjerenja u njih, pa nastaju i tzv. “dragomanske dinastije”.¹¹⁵

III.6.b. Skladištari, brokери, pisari i mjenjači

Iako su dragomani obavljali funkciju prevoditelja i savjetnika u svim stvarima vezanima uz trgovinu, postojala je potreba i za drugom vrstom posrednika između Europljana i osmanske države i njenog stanovništva. Tako su nastale i službe koje nisu, kao dragomani, vezane uz ambasadore i konzule već uz same europske trgovce. Skladištari (*mahzenci*) i brokери (*simsari*) također su bili osmanski podanici nemuslimani u službi pojedinih europskih trgovaca. Obje službe imale su posredničku ulogu u međunarodnoj trgovini na području Osmanskog carstva, uz funkciju vodiča europskim trgovcima na području jezika, prava i trgovačkih običaja Osmanlija. Pisari (*scrivani*) su bili najčešće mladi Europljani koji su se učili trgovini, no ponekad su europski trgovci za tu službu zapošljavali i osmanske podanike nemuslimane.¹¹⁶

Navedene kategorije osoba uopće nisu spominjane u tekstovima adnama, pa bi se iz toga mogao izvući zaključak da se na njih nisu primjenjivali ni privilegiji. Međutim, polovicom 18. st. postupno se, putem fermana, brokere izjednačava s povlaštenim strancima i dragomanima u odnosu na porezna izuzeća.¹¹⁷ Vjerojatno je da su se u praksi određena porezna izuzeća protegla i na skladištare i pisare, iako nisu spomenuti u fermanima 18. st. To možemo zaključiti iz činjenice da su i privilegiji brokera, prije nego što su se počeli unositi u fermane, bili stvar potreba trgovine i običaja.

---

¹¹⁴ *Ibid.*, str. 95.

¹¹⁵ Npr. obitelji Testa, Chirico, Crutta i Pisani u Istanbulu, *ibid.*, str. 84.-85. Usp.: De Groot, *op. cit.* (bilj. br. 104.)

¹¹⁶ *Ibid.*, str. 70.-71.

¹¹⁷ *Ibid.*, str. 71.

Položaj navedenih kategorija štićenika također formalno nije nasljedan. U praksi ne samo da postoji tendencija da sinovi nasljeđuju položaj svoga oca, nego cijele obitelji iz kojih strani trgovci zapošljavaju skladištare i brokere traže isključivo pravo na ove poslove.¹¹⁸

Mjenjači (*sarrafi*) su bili najznačajnija kategorija štićenika od svih već navedenih u ovom poglavlju. Oni su obavljali poslove promjene različitih europskih valuta, koje su se razlikovale u vrsti i težini, u osmansku valutu (akči ili kuruš). To je bio poprilično složen posao, posebno ako se uzmu obzir česte promjene tečaja uzrokovane naglim padom vrijednosti osmanskog novca koji je započeo još krajem 16. st.¹¹⁹ Osim toga njihov je posao bio i posuđivanje novca u nedostatku banaka.

Možemo slobodno reći da je ova kategorija štićenika bila preduvjet za uspješno obavljanje međunarodne trgovine na području Carstva, pa čudi činjenica da uopće nisu spomenuti u kapitulacijama. Iz toga bi proizlazilo da uopće nisu uživali ni privilegije ni poseban status kao europski trgovci i dragomani, brokери te vjerojatno skladištari i pisari. I u ovom slučaju praksa uvjetovana potrebama trgovine rješava njihov status u skladu sa značenjem uloge koje imaju. U 18. st. mjenjači dobivaju status dragomana,¹²⁰ dakle uživatelji su dragomanskog berata i svih privilegija dragomana, a ta činjenica se uvodila u registre Velikog vezira, odnosno Registre stranaca (stranih nacija)¹²¹ pri Visokoj porti.

III.6.c. Sluge ambasadora i konzula

Ova kategorija štićenika je uživala najmanje privilegija iz adnama. U biti, uživali su samo jedno porezno izuzeće - oslobođenje od plaćanja glavarine (džizija). Sukladno odgovarajućoj odredbi adname, ambasador je imao pravo određeni broj osoba odrediti u svom domaćinstvu kao svoje sluge. On podnosi zahtjev

---

¹¹⁸ *Ibid.*

¹¹⁹ Po nekim autorima nagli pad vrijednosti osmanskog novca uzrokovan je unosom velikih količina europskog srebra (valute) od strane europskih trgovaca, a nošenje vlastite valute je bila njihova privilegija uređena među prvim člancima mnogih kapitulacija. Tako su Europljani sa svojom valutom kupovali robu u Carstvu. To srebro je bilo manje čistoće nego osmanski srebrni novac, pa dolazi do kvarenja novca i pada vrijednosti akči (kuruša). *Ibid.*, str. 72.; usp.: Inalcik, *op. cit.* (bilj. br. 5.), str. 174.

¹²⁰ Boogert, *op. cit.* (bilj. br. 5.), str. 72.

¹²¹ Engleski naziv: *Registers of Foreign Nations*, *ibid.*

Porti s popisom imena tih osoba i ako se zahtjev usvoji, Porta izdaje *buyuruldu* - dekret koji potvrđuje njihovo oslobođenje od plaćanja glavarine.¹²² Europljani nisu razlikovali džiziju od harača, pa se u europskim izvorima (diplomatskoj korespondenciji) za ovaj aranžman upotrebljavao izraz "haratch papers".¹²³

Postupak oslobođenja od plaćanja glavarine je opisan na temelju samo jedne odredbe iz engleske adname iz 1661. g. i samo jednog slučaja kada je 1689. g. engleska ambasada podnijela takav zahtjev.¹²⁴ Međutim, ako imamo na umu da su kapitulacije bile kodifikacija postojeće običajne prakse, onda je vjerojatno opisani postupak oslobođenja bio u široj primjeni. Navedenim kapitulacijama engleski ambasador pri Visokoj porti dobio je pravo uzeti deset slugu iz bilo koje (nemuslimanske) zajednice u svoju službu, a koji će biti oslobođeni plaćanja glavarine. Promotrimo ipak engleski prijevod dotične odredbe iz rečene kapitulacije s Engleskom:

"Since the aforementioned king in terms of voluntary benefactions is a friend to My Lofty Porte, of his ambassador residing at the Treshold of Felicity only ten servants of whichever community will be exempt and may not suffer damage."¹²⁵ (istaknuo autor)

Čini se da ovu odredbu, koju nam van den Boogert prenosi, možemo tumačiti tako da je ambasador mogao imati slugu koliko je htio, ali samo njih deset će biti izuzeto od plaćanja džizije.

O slugama konzula ne saznajemo ništa iz tekstova kapitulacija, jer u njima nisu spomenuti, kao ni iz korištene literature: jesu li konzuli mogli držati sluge koji bi bili izuzeti od džizije, je li postojalo ograničenje broja slugu, postupak imenovanja itd. Međutim, ako na konzule analogno primijenimo ambasadorska prava na slugu i njihov postupak imenovanja, možemo zaključiti da je režim vjerojatno bio isti. Naravno, uz jedan korak više u postupku stjecanja te privilegije, točnije konzul predlaže ambasadoru popis osoba za slugu, a ako ga ambasador prihvati, podnijet će zahtjev Visokoj porti za izuzeće tih osoba od plaćanja glavarine. Napominjemo da su ovi zaključci isključivo spekulativne prirode, budući da u korištenoj literaturi nismo našli uporišta za ove tvrdnje.

---

¹²² *Ibid.*, str. 73.

¹²³ Usp.: *ibid.*, i str. 33.

¹²⁴ Vidi: *ibid.*, str. 73.-74.

¹²⁵ Cit., *ibid.*

IV. ZAKLJUČNE NAPOMENE

U ovom radu prikazali smo sustav kapitulacija i njegov razvoj kroz povijest samo u osnovnim crtama, a težište promatranja tog sustava stavljeno je na osmansku Tursku. Nastanak i razvoj tog sustava vezan je za države Male Azije odnosno Levanta sve do 18. st. Iz dosadašnjeg istraživanja proizlazi da je Osmansko carstvo bila prva nekršćanska, neeuropska, istočna država s kojom su europske države sklapale ugovore ove vrste, pa osmansku Tursku možemo smatrati svojevrtnim “predloškom” za proučavanje tog sustava međunarodnih ugovora u 18. st.

Želja nam je bila izložiti ono što smo smatrali najvažnijim i najosnovnijim vezano uz javnopravni aspekt ovog sustava, pa smo ispustili izlaganja o mnogim zanimljivim i korisnim pitanjima koja su povezana sa sustavom kapitulacija u Osmanskom carstvu. Ne treba ni spominjati potrebu detaljnijeg proučavanja režima kapitulacija kod dalekoistočnih država od 19. st. nadalje. Konačno, kako bi ova povijesna iskustva bila iskoristiva u današnjoj znanosti i praksi, potrebno je izučavati suvremene ekonomske tokove na globalnoj razini i uspoređivati ih s prošlim. Svrhu toga vidimo u mogućem predviđanju budućeg razvoja, uočavanje mogućih negativnih posljedica određenih trendova, kao što je npr. globalizacija i stvaranje međunarodnih organizacija s naddržavnim svojstvima kao što je Europska unija, te predlaganje mehanizama prevencije negativnih učinaka tih trendova.

Kapitulacije kao međunarodni ugovori s vremenom su zaigrali nesporno važnu ulogu u gospodarstvu kako država koje su ih sklapale s Osmanskim carstvom tako i njega samog. No, vrlo je važno i njihovo političko značenje, odnosno njihova uloga u razvoju međunarodnih odnosa država Europe s neeuropskim državama. Povezano s odnosom snaga na širem planu međunarodnih odnosa kapitulacije su se upotrebljavale kao sredstvo političkih i gospodarskih pritisaka najprije jedne ugovorne strane, Osmanskog carstva, a kasnije u 18. i 19. st. i država Europe kao druge ugovorne strane. Povezano s time, uočili smo da su kapitulacije ipak više jednostrani akti nego dvostrani ugovori, kako što se tiče njihovog sklapanja, tj. odobravanja od strane sultana tako i opoziva. Oni ipak jesu u jednoj mjeri dvostrano obvezujući jer se europski suveren morao obvezati da će biti u miru i da osmanska imovina (brodovlje) i osobe neće biti izloženi zarobljavanju i porobljavanju. U ovome se očituje trag recipročnosti kod kapitulacija, iako, što se tiče njihovoga ostalog sadržaja tj. lepeze privilegija i imuniteta Europljana, recipročnosti nema.

Iako je sporno njihovo mjesto u osmanskom pravnom sustavu, nije sporna njihova povezanost s državnim i običajnim pravom. Treba napomenuti njihovu važnost u istraživanju razvoja diplomatskog i konzularnog prava posebice zbog sudskih ovlasti koje su imali konzularni predstavnici europskih država. Uočili smo da su pojava, djelatnost i ovlasti konzularnih predstavnika povezani s razvojem međunarodne trgovine, pa su kapitulacije postale bitno sredstvo prodiranja trgovačkih običaja i prakse Europljana na područje Osmanskog carstva i na isti način na područje drugih država Istoka. U tome je bitnu ulogu odigrao institut konzularne sudbenosti.

Govoreći općenito, osnovna svrha kapitulacija je olakšanje protoka ljudi (trgovaca) i roba sa Zapada i na Zapad propisivanjem odgovarajućih privilegija¹²⁶ i dopuštanjem europskim trgovcima služiti se u određenom opsegu svojim pravom i običajima preko instituta konzularne sudbenosti na području strane dalekoistočne ili bliskoistočne države. Tako državljani europskih država stječu specijalan - ekstrateritorijalan - položaj u odnosu na pravni sustav istočne države gdje se nalaze. Po našem mišljenju u takvim međunarodnim odnosima došlo je do prodora prava europskih država na tlo drugih istočnih država preko konzularne sudbenosti primjenjivane na načelu personaliteta. U ovome vidimo prve začetke procesa koji se danas odvijaju u cijelom svijetu i na obuhvatnijoj razini, što se tiče ujednačavanja pravnih sustava.

Zbog toga ističemo kako smo uočili da i danas postoje međunarodni ugovori slični kapitulacijama u nekim elementima i u pogledu svrhe koje trebaju ostvariti. Pri tome mislimo na "Structural Adjustment Policies"¹²⁷ (ili "Programmes", skr.: SAP). Osnovna svrha SAP-ova je preustroj političkog, pravnog i tržišnog sustava država u razvoju diljem svijeta prema modelu zapadnih razvijenih demokracija (Francuska, Velika Britanija, SAD - ujedno i bivše kolonijalne sile).¹²⁸

¹²⁶ Privilegiji financijske prirode (izuzeća od raznih poreza i carina ili smanjenje njihovih stopa) i onih koji omogućuju europskom trgovcu nesmetan dulji boravak na području Osmanskog carstva. Vidi *supra* poglavlje Sadržaj privilegija i imuniteta.

¹²⁷ Programi preko kojih su Svjetska banka i Međunarodni monetarni fond od 1980-tih godina pružali financijsku pomoć zemljama u razvoju (tzv. "zemlje trećeg svijeta"), više vidi na internetskim stranicama Svjetske zdravstvene organizacije: <http://www.who.int>).

¹²⁸ Tako: Fidler, D. P., A Kinder, *Gentler System of Capitulations? International Law, Structural Adjustment Policies, and the Standard of Liberal, Globalized Civilization*, Texas International Law Journal, vol. 35:387/2000., str. 398.-400.

Fidler naglašava važnost razumijevanja kapitulacija kroz povijesnu dimenziju, no kreće od kapitulacija u 19. st. navodeći da su korijeni tih sporazuma nastali još u ranom 12. st., vidi: *ibid.*, str. 390.

Navedenim sporazumima vršila se harmonizacija čitavoga pravnog i političkog sustava drugih država u svrhu olakšanja protoka ljudi, roba i kapitala, a opet s dominantne pozicije najrazvijenijih država i uz stvaranje ekonomske ovisnosti. Zapravo, čini se da je cilj olakšanje poslovanja zapadnih trgovaca, trgovačkih društava i multinacionalnih kompanija na tlu zemalja u razvoju, radi izvlačenja visokih profita iskorištavanjem jeftinog rada i prirodnih bogatstava. SAP-ovi su se, po raspadu SSSR-a i s njime i Sovjetskog bloka, implementirali u tranzicijske države srednje i istočne Europe.

Vrlo slično kao SAP-ovi i sporazumi o stabilizaciji i pridruživanju (skr.: SSP) imaju za cilj harmonizaciju pravnog sustava države-kandidata za članstvo u Europskoj uniji s *acquis* tj. pravnom stečevinom EU. Sadržaj te pravne stečevine može se sažeti u dva pojma: temeljne slobode¹²⁹ i temeljna prava.¹³⁰ Upravo su temeljne slobode one koje ocrtavaju opću svrhu i korist harmonizacije pravnih sustava država-kandidata s onima već uključenima u EU. Težnja je to da se bez većih zapreka trguje na što širem tržištu, gdje je mogućnost zarade veća, da se ljudi slobodno kreću i sudjeluju na tom velikom tržištu rada, dobara i usluga, kao i da imaju što veće mogućnosti za obrazovanje, a sve u manje-više jednakom ili izjednačenom pravnom sustavu. U SSP-ovima koji se sklapaju s tranzicijskim državama srednje i istočne Europe¹³¹ uočavamo tu sličnost, koja se

---

¹²⁹ Temeljne slobode: zabrana količinskih ograničenja u trgovačkoj razmjeni država članica EU, slobodno kretanje osoba radi zapošljavanja, ukidanje ograničenja prava osnivanja poduzeća, slobodan promet usluga, kapitala i tekućih plaćanja, Bouček, V., *Europsko međunarodno privatno pravo kao integracijsko pravo*, Hrvatska pravna revija, veljača 2004., str. 10.-11.

¹³⁰ Temeljna prava su ljudska prava zaštićena Europskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (Narodne novine - Međunarodni ugovori br. 18/1997., pročišćeni tekst: Narodne novine - Međunarodni ugovori br. 6/1999.) i navedena u Povelji o temeljnim pravima EU iz 2000. g. Vidi: Bouček, V., *Utjecaj ljudskih prava kao specifične sastavnice europskog prava na međunarodno privatno pravo*, Hrvatska pravna revija, prosinac 2004., str. 65.-66.

¹³¹ Više SSP-ovima za Hrvatsku i druge države bivše Jugoslavije vidi na internetskim stranicama Ministarstva vanjskih poslova i europskih integracija: <http://www.mvpei.hr/ei/default.asp?ru=143>.

Tekstove ostalih SSP-ova vidi na internetskim stranicama EurLex: http://eur-lex.europa.eu/Result.do?RechType=RECH_AccorMat&mat=ASSO&repilm=Association,

Tekst SSP-a Hrvatske i EU objavljen je u Narodnim novinama - Međunarodni ugovori br. 14/2001., tekst vidi na internetskoj adresi: http://narodne-novine.nn.hr/clanci/međunarodni/2001_12_14_132.html.

ogleda u svrsi i učincima tih ugovora na gospodarski slabiju ugovornu stranku, sa sustavom kapitulacija 18. i 19. stoljeća.

Naravno, ima puno razlika SSP-ova prema SAP-ovima i kapitulacijama od kojih navodimo neke najbitnije. Najprije, kapitulacije su odraz potreba potpuno drugačijeg vremena, dok suvremeni međunarodni ugovori pokušavaju riješiti drugačije, ali ipak u nekim elementima slične, potrebe suvremenog svijeta. Nadalje, u odnosu na karakteristike samih ugovora, ugovorne stranke SSP-ova su države koje ipak pripadaju europskom odnosno kontinentalnom pravnom krugu,¹³² SSP-ovi i SAP-ovi nisu jednostrani akti, već se radi o dvostranim ugovorima i u tim ugovorima u pravilu nema izostanka reciprociteta kao kod kapitulacija, te SAP-ovi i SSP-ovi duboko i obuhvatno utječu na izmjene u pravnim sustavima država-kandidata za ulazak u EU.¹³³

Područje istraživanja teme ovog rada i nadalje ostaje otvoreno i opsežno. Istraživanja vezana uz kapitulacije ulaze u više pravnih područja te u političke i ekonomske sfere, pa s tog aspekta, rezultati tih istraživanja mogu biti korisni i u znanstvene svrhe i za međunarodnopravnu praksu.

---

¹³² Razlika tih tranzicijskih država srednje i istočne Europe, koje se pripremaju za članstvo u EU, prema državama zapadne Europe leži u činjenici što su one imale u jednom periodu svoje najnovije povijesti režime koji su počivali na tzv. socijalističkim pravnim sustavima kao i njihovi gospodarski sustavi. Nakon slomova tih režima obilježene su tranzicijskim razdobljem u kojem se vraćaju na tržišnu privredu. Smatramo da sve navedeno čini te države slabijom ugovornom stranom pri sklapanju SSP-ova.

¹³³ Usporedbu učinaka kapitulacija i SAP-ova na pravne poretke neeuropskih država vidi: Fidler, *op. cit.* (bilj. br. 128.), str. 397.-397. i 405.-408.

Summary

Luka Gašparović*

**BASIC INFORMATION ON THE CAPITULATION SYSTEM
AS SUI GENERIS INTERNATIONAL TREATIES DURING
THE OTTOMAN EMPIRE (16th-18th centuries)**

The paper outlines the historical development of the system or regime of capitulation from its beginnings to its abolition in the 20th century and provides basic information on the system with examples of treaties concluded between European states and the Ottoman Empire from the 16th to the 18th centuries. Special attention is given to the institute of consular jurisdiction, which is specific in that it enabled aliens to enjoy an extraterritorial legal status within the territory of another country. It also describes the system of protégés, which is closely connected with the consular jurisdiction. In conclusion, the author seeks to establish links between elements of the capitulation system, which belongs to history, and modern, present-day international agreements such as “Structural Adjustment Programmes” and “Stabilization and Association Agreements”. On the basis of this linkage the author draws the conclusion that with the gradual development of the international agreements system the intention was to facilitate the expansion of markets and the flow of trade, people and capital in the international community.

Key words: capitulation, history of international law, consular jurisdiction, protégés, international treaties

---

* Luka Gašparović, LL. B., Assistant Lecturer, Faculty of Law, University of Zagreb, Trg maršala Tita 14, Zagreb

Zusammenfassung

Luka Gašparović**

DIE GRUNDLAGEN DER KAPITULATIONEN ALS VÖLKERRECHTLICHER VERTRÄGE *SUI GENERIS* IM OSMANISCHEN REICH (16.-18. JH.)

In diesem Beitrag wird das Kapitulationenregime in seiner historischen Entwicklung vom Beginn bis zur Aufhebung im 20. Jh. einschließlich seiner Grundlagen dargestellt. Dabei werden die Verträge, die von den europäischen Staaten im Zeitraum vom 16. bis 18. Jh. mit dem Osmanischen Reich geschlossen wurden, zugrunde gelegt. Das Augenmerk liegt auf dem Institut der Konsulargerichtsbarkeit und Justizkonsuln, durch die das Kapitulationenregime um die Besonderheit der exterritorialen rechtlichen Stellung von Ausländern im Herrschaftsgebiet eines anderen Staates erweitert wurde. Auch das mit der Konsulargerichtsbarkeit eng zusammenhängende System der so genannten Schutzgenossen wird beschrieben. Abschließend werden die Verbindungselemente zwischen dem historischen Kapitulationenregime und gegenwärtigen, aktuellen völkerrechtlichen Verträgen wie den "Structural Adjustment Programmes" und den Stabilisierungs- und Assoziierungsabkommen untersucht. Aus dieser Verbindung lassen sich Rückschlüsse über die stufenweise Entwicklung jener Verträge ziehen, die innerhalb der internationalen Gemeinschaft der Erweiterung der Märkte für Waren, Kapital und Menschen dienen.

Schlüsselwörter: Kapitulationen, Geschichte des Völkerrechts, Konsulargerichtsbarkeit, Schutzgenossen, völkerrechtliche Verträge

---

** Luka Gašparović, Diplom - Jurist, Assistent an der Juristischen Fakultät in Zagreb, Trg maršala Tita 14, Zagreb